

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Miloš Forman – individuum vs. společnost

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. et Mgr. Antonín Dolák, Ph.D.

Vypracovala:
Monika Strnadová

Brno 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Miloš Forman – Individuum vs. společnost“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

Ve Vlasaticích dne 26.04.2012

.....

Podpis

Poděkování

Děkuji panu PhDr. et Mgr. Antonínu Dolákovi, Ph.D. za užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také chci poděkovat své mamince za její trpělivost a pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce, a které si velice vážím.

Monika Strnadová

OBSAH

Úvod	1
1. Definování a obecné vymezení jednotlivých pojmů	3
1.1 Socializace	3
1.2 Jedinec a minorita ve vztahu ke společnosti	5
1.3 Asociální jedinec a resocializace	8
1.4 Dílčí závěr	11
2. Filmy Miloše Formana	13
2.1 Provázanost života Miloše Formana a jeho tvorby	13
2.2 Přelet nad kukaččím hnízdem – „Jste blázen?“, „ano, jsem.“	17
2.3 Vlasy – konzervatismus a maloměšťácká lhostejnost vs. boj za svobodu	22
2.4 Lid vs. Larry Flynt – morálka a víra vs. svoboda (nejen) slova ve společnosti	27
2.5 Muž na Měsíci – Andy Kaufman – komikem proti své vůli	29
2.6 Dílčí závěr	32
3. Michel Foucault a Jacques Derrida	34
3.1 Disciplína, podřízení a ovládnutí těla a duše	34
3.2 Jazyk jako odraz mocenských struktur	38
3.3 Aplikace teorií na Formanovy filmy	40
3.4 Dílčí závěr	42
Závěr	43
Resumé	45
Anotace	46
Seznam použité literatury	47

Úvod

Naše společnost je založena na soutěživosti a hodnocení. Neustále jsme poměřováni a porovnáváni s druhými. Předkládá se nám, jací bychom měli být, co bychom měli vlastnit, jak bychom měli žít. Jsme zabředlí v materiálním světě, který je podporován mediální masáží našich myslí. Snažíme se držet krok s dobou, se světem, ale ztrácíme ho sami se sebou. Pod tlakem a vlivem okolí se z nás stává někdo jiný, než kým doopravdy jsme. Snažíme se splnit nároky na nás kladené a ani si neuvědomujeme manipulativní charakter našeho světa. Žijeme v sevření příkazů a zákazů, které nás pomocí našeho strachu a obav drží v zajetí systému. Kontrolní moc touží po uniformované společnosti, která slepě, bez přemýšlení a odporu naplňuje její potřeby.

Člověk má v sobě ale zakořeněnou touhu po svobodě a tak se těmto požadavkům vzpírá. Zjišťuje, že existují i jiné možnosti a pohledy, než které mu jsou podsouvány. Objevuje svůj vnitřní svět a sílu, která mu pomáhá se proti konformitě a zažitým stereotypům postavit. Ne vždy je jeho okolí natolik tolerantní, aby tuto proměnu přijalo a respektovalo. Ne každý je také ochotný přijmout zodpovědnost za svůj život a tak se raději podřídí druhým.

Jedinec a společnost jsou v neustálé konfrontaci. Jedno bez druhého nemůže existovat, o vyvážené symbióze ovšem nemůže být řeč. Ve své práci se budu zabývat protipólem jedince a společnosti. Zaměřím se na požadavky a tlak společnosti na člověka. Na potřebu společnosti jedince kontrolovat, vést k disciplíně a konformitě. Z opačného pohledu se budu zajímat o jedince a jeho nárok na svobodu a jedinečnost. Cílem bude hledání tématu (re)socializace a integrace pro sociální pedagogiku.

Moji bakalářskou práci rozčlením do tří kapitol.

V první z nich se budu věnovat vymezení jednotlivých pojmů - socializace, jedinec, minorita, asociální jedinec, resocializace.

V následující kapitole se zaměřím z pohledu tématu na některé pasáže života Miloše Formana a podrobím důkladné analýze filmy *Přelet nad kukaččím hnízdem*, *Vlasy*, *Lid versus Larry Flynt* a *Muž na Měsíci*.

Ve třetí kapitole se pokusím definovat hlavní myšlenky a teorie z děl Michela Foucaulta a Jacquese Derridy, které následně propojím s analyzovanými Formanovými filmy.

V závěru práce zhodnotím a propojím zjištěné poznatky a zaměřím se na význam (re)socializace a integrace pro sociální pedagogiku.

1. Definování a vymezení jednotlivých pojmů

1.1 Socializace

Denně do tohoto světa přichází x nových bytostí, denně x bytostí z tohoto světa odchází. Rodíme se na různých místech naší planety, do rozmanitých rodin, časových období a různých společenských uspořádání.

Narodíme se do prostředí, jehož obyvatelé (naši rodiče a blízcí) nás vítají, tváří se rozpačitě nebo nás odmítají. Je na nás, abychom se do tohoto prostředí, ať už je jakékoliv, začlenili a adaptovali se na požadavky daného společenství.

„Příchodem na tento svět se člověk proti své vůli dostává do vlivu společnosti a přejímá společenskou roli a vlastnosti společnosti. Proto je lidská dědičná vlastnost přeměněna podle vzoru společnosti.“ (Laitman, R. M., 2010, s. 39)

V úloze socializace se své role nejdříve ujímají rodiče dítěte, především matka, která je s dítětem těsně spjata už z období těhotenství. Dítě skrze matku a své nejbližší příbuzné zakouší jistotu, kterou mu poskytují díky projevené lásce a pozornosti. Díky této jistotě lépe proniká do vztahů se svým blízkým okolím a orientuje se v daném prostředí. V tomto raném období dítěte mluvíme o primární socializaci.

S přibývajícím věkem se dítě osamostatňuje a buduje si vlastní pozici v dané komunitě. Učí se komunikaci s druhými, vymezuje svoje hranice, nastavuje hodnoty a projevuje se ve svých vlastnostech. Sbírá zkušenosti. Pokus-omyl mu slouží k poznávání sama sebe a okolních světů. Je pod taktovkou rodičů, kteří ho nadále seznamují se zásadami a pravidly dané společnosti. Co se smí, co se nesmí, co je vhodné, co je zakázané. *„Základem teorie sociálních rolí je přesvědčení, že člověk, má-li být považován za normálního, je povinen jednat tak, aby to odpovídalo jeho pozici ve skupině či společnosti.“* (Keller, J., 2004, s. 38)

Dítě poznává kulturu daného národa, jazyk, historické hodnoty a morálku. Díky nabytým zkušenostem a poznatkům přizpůsobuje své chování a začleňuje se do širšího kolektivu. Tím, jak dospívá, se jeho sociální role rozvíjejí, přijímá větší zodpovědnost a jsou na něj kladeny větší nároky a požadavky.

Socializace neprobíhá jen v rámci rodiny. Každé začleňování do nové skupiny lze označit tímto pojmem, tehdy hovoříme o socializaci sekundární. Je to celoživotní proces, neustálá interakce s okolím. Tím, v jaké společnosti se ocitáme, přejímáme její hodnoty a zvyky, přizpůsobujeme se jejím návykům a nastaveným měřítkům. Podle naší přizpůsobivosti nás okolní společnost hodnotí a soudí. Pokud se naše chování vymyká nastaveným parametrům, jsme za něj trestáni podle daného řádu, ať už právního či morálního.

„Univerzálním kulturním prostředkem k zajištění kontroly chování a myšlení členů společnosti je proces socializace. Socializací prochází každý lidský tvor, má-li se stát sociální a kulturní bytostí. Kontrolní a dohlížecí mechanismy jsou zde vbudovány přímo do podstaty každé kultury. Cílem socializace je zformovat bytost, která se bude i o samotě chovat tak, jako by byla pod stálým dohledem ostatních členů skupiny. Toho lze dosáhnout tehdy, přijme-li jedinec za své (internalizuje-li) nejen vědění, ale též hodnoty, normy a měřítko své kultury. Socializace utváří způsob jednání a formuje tendence k reagování v různých situacích. Proto bývá nazývána „druhým, sociokulturním narozením“, neboť teprve díky jí se biologický tvor stává bytostí schopnou chovat se jako člen určité společnosti.“ (Keller, J., 2004, s. 38)

Člověk je sociální tvor, který ke svému životu potřebuje kontakt s okolím a se svými souputníky. Díky vzájemným vztahům formuje a vytváří svou osobnost. Nakolik ovšem člověk v dnešním přetechizovaném a konzumem zaneseném světě zůstává sám sebou? Nakolik cítí zodpovědnost sám za sebe a za svůj život, který si vytváří? Toto všechno je dáno společností a kulturou, do které se narodil a která ho ovlivňuje. Ať už vezmeme rodinu, která pokládá základní stavební kameny, a nebo státní uspořádání, kterému se jedinec musí nebo by měl, přizpůsobit. Pokud má být socializace jedince úspěšná, nesmí selhat žádný prvek.

Každý člověk má na tomto světě své místo, vyskytuje se tu fyzicky, je připoután citově. Jeho údaje jsou zaneseny ve všemožných databázích. Nestačí jen být, existovat, je potřeba nás zavést do kartoték, zaevidovat, mít nás pod kontrolou. Od narození až po smrt nás provázejí nejrůznější instituce. Vše je tak nějak zautomatizováno, odduševněno a odlidštěno. Instituce mají charakter uspořádanosti. Vyžadují dané vzorce chování, díky nimž se život zjednodušuje. Jedinci v rámci těchto institucí společně lépe kooperují, jejich chování se stává čitelnější a předvídatelnější. Instituce slouží jako

mechanismy sociální kontroly. Na jednu stranu život zjednodušují a činí ho uspořádanějším, na stranu druhou omezují jedince v jeho svobodě.

Jak moc se liší jedinec západoevropské společnosti od indiána neznámého kmene v Amazonském pralese? Který z nich je víc sám sebou? Mají oba dva i přesto, že žijí absolutně odlišné životy, stejnou vnitřní svobodu? Pocit vnitřní svobody je pro člověka jedním z nejdůležitějších parametrů ke spokojenému žití. Pokud se člověk cítí vnitřně svobodný, nepáchá zbytečné zlo.

Společnost je tvořena jednotlivci, není to žádná ucelená masa, neustále se proměňuje právě v závislosti na svých jednotlivých člancích. Každý z nás si vytváří svůj svět pro sebe, to je ta naše nejbližší zóna, kterou jsme jako individua schopna s viditelnými a hmatatelnými důkazy tvořit a přeměňovat. Za tuto autorskou tvorbu nese každý z nás plnou odpovědnost. Z těchto našich minisvětů je poskládána celá společnost. Ta následně vytváří, ukotvuje a udržuje pevný řád, který jsou její členové nuceni respektovat. Proměnou jednotlivců se mění i společnost, je to vzájemná nikdy nekončící interakce.

1.2 Jedinec a minorita ve vztahu ke společnosti

Co znamená jeden člověk v rámci celého společenství? Jakou má hodnotu a jaké postavení v celém komplexu lidského bytí? Když se člověk narodí, neví, do jaké společnosti přichází. Nemá tušení, co po něm bude okolí chtít, co se po něm bude žádat. Neví, co je dobré nebo špatné, co se smí a nesmí. Je z pohledu a v souvislosti ke společnosti nepopsaným listem, na kterém ulpí hodnoty a morálka té které konkrétní kultury a národnosti v daném místě a okamžiku. Pokud bychom nechali člověka být bez vnějších zásahů do jeho vnitřního světa, zůstal by zřejmě naprosto svobodnou bytostí, ale pro ostatní by se mohl stát nevypočitatelným. Smyslem společnosti je vychovat jedince tak, aby procházeli určitou sebereflexí, aby byli vnitřně disciplinovaní natolik, že nebudou potřebovat zásahy z vnějšku. Společnost se snaží vkládat do jedinců kontrolní mechanismy, kterými se nadále sami řídí a které zaručují poslušnost jednotlivců. *„Ochočování je tak silné, že v jistém okamžiku života už nepotřebujeme nikoho, kdo by nás musel dále napomínat. Nepotřebujeme k tomu matku ani otce, školu*

ani církve. Jsme tak dobře vycvičení, že se ochočujeme sami. Jsme zvířetem, které se samo domestikuje. Sami se trestáme, když nedodržujeme pravidla přijatého systému víry, sami se odměňujeme, když se chováme jako „hodný chlapeček“ nebo „hodná holčička“.“ (Ruiz, D. M., 2001, s. 21)

Člověk se učí od druhých napodobováním, přejímá zvyklosti a návyky od svých rodičů. V průběhu celého života, ať už v rodině, ve škole, v zaměstnání, jsou mu nastavovány a určovány mantinely a hranice, kam až může zajít, co je ještě únosné, co je ještě v rámci tolerance. Pokud se něčím odlišuje, ať už ve svém vzezření či vnitřním přesvědčení, v myšlení nebo v chování, je na něho ukazováno prstem.

Navzdory zvýšené toleranci vůči všemu a všem žijeme i v dnešní moderní společnosti s předsudky a s fenoménem „škatulkování“. Jsou to jakési „brzdy“, které bez přemýšlení přebíráme od druhých, aniž by prošly naší vlastní zkušeností, byť značně omezenou. Hodnotíme druhé bez toho, aniž bychom je vůbec poznali a naše soudy vypouštíme do světa, kde názorově ovlivňují další bytosti. Je velice jednoduché někoho někam zaškatulkovat jen na základě zkušenosti a pohledu druhého. Je to velice omezený způsob, jak si druhého člověka někam zařadit, aniž bychom mu dali šanci ukázat a projevit sám sebe.

Jestliže se jedinec nechá strhnout a utlačit konzervatismem společnosti, ve které vyrůstá a žije, pak zcela ničí svou individualitu, okolí zašlapává jeho jedinečnost. Jako by v člověku, který žije svým běžným životem, byl strach z jeho vlastní odlišnosti od ostatních. „Předstíráme, že jsme něčím, čím nejsme, protože se obáváme, že budeme odmítnuti. Strach z odmítnutí se stává strachem z toho, že nejsme dost dobří. Nakonec se staneme někým, kým nejsme. Staneme se kopií názorů matky, otce, společnosti a náboženství.“ (Ruiz, D. M., 2001, s. 20)

Člověk je vystaven omezením a očekáváním druhých, která se snaží nepřekročit a naplnit, jen aby nevybočil z řady nalinkovaného řádu a systému, se kterým se téměř ztotožnil. Většina lidí se souží ve snaze být „normální“, chtějí být jako ostatní, s podobnými zážitky, vlastnictvím, smýšlením. Pokud se chovají a vystupují jako všichni ostatní, cítí se být více chráněni. Svým vystupováním nepřechívají, jsou více přijímáni druhými lidmi, cítí se být součástí skupiny. Možná je za tímto standardem, běžností, obvyklostí schován strach, co by se stalo, kdyby z této „normálnosti“ člověk vystoupil, kdyby překročil nastavené hranice a byl sám sebou.

Přitom každý člověk je svobodnou bytostí a má právo volby způsobu svého života. Ovšem zřejmě tím, v jakém společenském uspořádání člověk žije, jak na něj působí jeho nejbližší, tím se vyvíjí nebo potlačuje jeho individualita. Ze svobodného a názorově volného prostředí, kde jsou druzí otevření diskuzi, kde se konstruktivně vyměňují názory a poznatky, kde se nechávají otevřené možnosti a svoboda volby, vychází zdravě sebevědomý jedinec, který používá vlastní rozum, nepřebírá slepě názory druhých a nenechá se zmanipulovat.

Otázkou zůstává, jestli je takovýto svobodomyšlně jednající člověk pro společnost přínosný? V každé společnosti jsou nastaveny kontrolní mechanismy, kterým podléhá každý z nás, ať už si toho jsme vědomi nebo ne, ať už s tím souhlasíme nebo jsme proti. Bez sociální kontroly by nastal chaos a zhroucení celého řádu a systému. Pokud jedinec příliš vybočuje z dané řady, vymyká se nastaveným pravidlům a konvencím, je tímto kontrolním principem nasměrován zpátky na vhodné místo a pozici, kde není tolik nepohodlným pro mocenské sféry. *„Problematiku kontroly je nutno považovat za centrální otázku vědy o společnosti. Sociologie vznikla ze šoku nad pádem všech kontrolních mechanismů, jež regulovaly po tisíce let chod archaických a tradičních společností. Celou sociologii lze v jistém smyslu považovat za sérii úvah na téma ztracené kontroly.“* (Keller, J., 2004, s. 37)

Podobné postavení vzhledem k celé společnosti jako má jedinec, mají i menšiny, minority. Ovšem u jedince je rozhodující, jestli patří právě k menšině či většině, podle toho je na něj nahlíženo. Podle Sociologického slovníku je menšina definována jako *„skupina s menším počtem členů, než má v téže společnosti skupina většinová. V jiném pojetí skupina, která je ve společnosti znevýhodněna na základě připsaných znaků (barva pleti, národnost, náboženské vyznání), jež jsou považovány ze strany příslušníků většiny za méně hodnotné. Ochrana práv menšiny je považována za jeden ze znaků vyspělé demokratické společnosti.“* (Jandourek, J., 2001, s. 154-155)

V tomto bodě mě napadá otázka, jestli právě ochrana práv menšiny je znakem vyspělé demokratické společnosti? Nemělo by být tímto znakem spíše to, že i v majoritní navíc k tomu vyspělé a demokratické společnosti mají menšiny stejná práva jako ostatní? Že na ně není nazíráno jako na někoho podřadného, na někoho kdo nezapadá do aktuálních měřítek?

Jsou věci, které člověk vlastním úsilím neovlivní. Mezi ně spadá i připsaný status, do kterého se řadí rasa, pohlaví, věk apod. Člověk by neměl být kvůli barvě pleti nebo národnosti posouván na pomyslném žebříčku hierarchie společnosti do nižších pater. Mělo by na něj být nazíráno jako na člověka a osobnost bez nálepky, kterou mu většinová společnost dává v momentě, kdy zjišťuje, z jakého prostředí pochází.

Toto všechno úzce souvisí s naší předpojatostí, s naší výchovou a slepým přebíráním názorů a hodnot. V přímé konfrontaci s člověkem z menšinové společnosti očekáváme z jeho strany chování, které mu sami na základě přejatých charakteristik připisujeme. Jsme plni obav a strachu, protože povětšinou jsou minority ve většinové společnosti spojovány s negativními konotacemi. Na základě chování několika jedinců z minoritní společnosti se velice snadno napasuje toto jednání na celou skupinu. A lidem z většinových skupin už se potom nechce měnit názor, nechce se jim sbírat vlastní zkušenosti a přistupovat k těmto členům minorit jako k sobě rovným.

A přitom i většina z menšiny může být naprosto odlišná v přisuzovaných znacích typického chování a jednání.

1.3 Asociální jedinec a resocializace

Tak jak jsou pestré jednotlivé společnosti, tak rozmanití jsou její členové, jednotlivci. Každý zde žijeme s určitou sociální vybaveností, se svými vlastnostmi, povahou, názory. Všechny tyto pilíře se projevují až v interakci s ostatními lidmi. Buď zůstávají neochvějně stát, protože mají dobrý základ nebo se vlivem pravidel a norem bortí pod tlakem nastaveného sociálního povědomí dané společnosti. Pokud dojde k této nerovnováze mezi chováním jedince a společenskými normami, hovoříme o asociálnosti. „*Porušené sociální cítění. Asociální (nespolečenské, společnosti vzdálené) jsou osoby nebo skupiny na okraji, které se nepřizpůsobují všeobecně uznávaným vzorcům chování a životním zvyklostem, což činit buď nechtějí, nebo nemohou.*“ (Jandourek, J., 2001, s. 33)

Člověk s asociální poruchou osobnosti se vyznačuje nedostatkem citu a lhostejností k nastaveným sociálním, etickým a pedagogickým normám, což často ústí

do bezohledného chování. Je zde sklon k agresi, k impulzivitě, chybí lítost nad napáchaným zlem. Asociální jedinec se těžko poučuje ze zkušenosti a je málo ovlivnitelný trestem. Původce této „nemoci“ můžeme hledat v genetice stejně jako v ovlivňujících psychosociálních faktorech. Vše záleží na daném prostředí, v jakém se člověk vyvíjí a vyrůstá, poruchy tohoto chování jsou patrné již od dětství. Tyto odchylky v chování nemají ráz trestné činnosti, jsou ovšem pro většinovou společnost nepřijatelné.

Pro to, aby se mohl jedinec zdravě sociálně rozvíjet, je nutné naplňovat jeho potřebu po uspokojení už od raného dětství. Pokud v rodině vládne harmonie a kladné citové vazby, nabývá člověk jistotu, kterou potřebuje k vytváření své osobnosti a ke kontaktu se svým okolím. Pokud je nastolen řád a pořádek, který nutí a vede k jeho dodržování, pokud je naplněna potřeba po uznání a kladném hodnocení, pak má jedinec dobré předpoklady ke společenskému chování v rámci norem a hodnot.

Tam, kde chybí láska, citový kontakt a porozumění, se dítě na sebe a své potřeby snaží upozornit i třeba prostřednictvím asociálního chování. Vzduchuje, vzteká se, utíká z domova, chodí za školu, propadá alkoholu, tabáku a tvrdým drogám, šikanuje druhé. Je to jen slabý výčet, ale za vším tím se skrývá volání o pomoc a o pozornost, o možnost naplnit své potřeby a touhy. Takové dítě se cítí samo, odstrčené, nepochopené svými nejbližšími a okolím, na tresty reaguje ještě větší agresi. Toto asociální chování, které balancuje na hranici se zákonem, může postupem času přerůst až v chování antisociální, v chování protispolečenské, jehož následky se řeší právními normami a právním postihem.

Měřítko asociálnosti jsou spojena s kulturou a vyspělostí dané společnosti. V dnešní době je výchova uvolněnější, hranice a meze posunuty mnohem dál než ve století minulém. To ovšem není důvodem k tomu, aby se člověk choval nemorálně a proti nastaveným pravidlům.

Člověka k určitému typu chování a jednání vždy dovede vzniklá situace, prožité trauma, které nedokáže sám zpracovat. Je to reakce na okolní svět, kterému dotyčný nerozumí, a ze kterého se chce svým, i když pro společnost nepřijatelným, způsobem vymanit. Důležité je najít bod, odkdy se člověk začne chovat nestandardně a pátrat po příčině. Pro většinu společnosti je to ale ztráta času a vítězí domněnka, že si „asociál“ žádnou pozornost nezaslouží. Zlobí, nechová se podle pravidel, přidává starosti a my se mu

ještě máme věnovat? Uložíme mu odpovídající trest a máme vystaráno. Tresty za nevhodné chování jsou jistě namístě, ale nejsou samospásné a ve své podstatě nevyřeší příliš. Dotyčný si možná uvědomí, že udělal nějakou chybu, že se proti něčemu provinil, ale vnitřně se proti okolí spíše ještě více zatvrdí a ve svých útocích přistří.

Asociální chování může být i reakcí na postupné resocializace v průběhu celého života. Člověk je jednou socializován, jsou mu předány základní hodnoty, je mu ukázán svět a život jako takový. Následně přichází v závislosti na věku a prostředí několik resocializací.

Resocializace je „*snaha znovu zapojit do života jedince, který už kdysi socializačním procesem prošel a z nějakého důvodu byl z daného společenství vyřazen. Děje se tak např. po vstupu do nové životní fáze různého typu (adolescence, stáří (jako poslední životní fáze), nové zaměstnání, invalidita kvůli tělesnému nebo duševnímu postižení, emigrace), po propuštění z výkonu trestu nebo výchovného zařízení. Jedinec může s procesem resocializace souhlasit, nebo mu záměrně odporovat v čemž hraje mj. velkou roli vliv a otevřenost nového prostředí a vazby na prostředí staré.*“ (Jandourek, J., 2001, s. 204)

Lidská bytost se neustále vyvíjí a mění. Během života projde mnoha etapami, které ji nutí měnit postoje a hodnoty v závislosti na pozici, ve které se právě nachází. Spousta resocializací přichází nenásilně a automaticky souběžně s plynutím času a zráním jedince. Spousta resocializací vyplyne z naší svobodné volby, ať už je to změna zaměstnání, bydliště. Vždy jsme ovšem nuceni, i když ne příliš zřetelně a vědomě, „zapadnout“ do daných požadavků té které sociální společnosti, ve které se bezprostředně nacházíme. Jelikož přišlo rozhodnutí na změnu z naší vlastní a svobodné vůle, nevnímáme tento tlak jako negativní.

Ovšem „*za určitých okolností může u dospělých jedinců docházet k resocializaci, která je charakterizována rozpadem dosud přijímaných hodnot a vzorců chování, po němž následuje přijetí radikálně nových, radikálně odlišných. Jedním typem okolností, za kterých k tomu může dojít, je vstup jedince na půdu instituce omezující osobní svobodu – psychiatrické léčebny, vězení, kasáren nebo jiné instituce, kde je oddělen od vnějšího světa a vystaven tvrdému tlaku nových zákazů a příkazů. Za extrémně stresujících okolností mohou být změny postoje a osobnosti jedince velice dramatické.*“ (Giddens, A., 1999, s. 58)

Člověk se za svá provinění, kvůli svým odlišnostem nebo z důvodu, že to systém požaduje, dostává do, pro něj v běžném životě, neznámých institucí. Jeho dosavadní svět je zúžený do několika stěn, místností, do určitého počtu lidí. Toto všechno má vliv na jeho další chování a psychický stav. Ne vždy je návrat do běžného života lehký a hlavně úspěšný. K tomuto znovuzачlenění se do života by měli pomoci nejen ti nejbližší, ale i celá společnost. Ta by se neměla od těchto jedinců odvracet, ale měla by umět nabídnout pomoc v rámci nejrůznějších resocializačních programů. Pokud má společnost nad jedincem moc a kontrolu a vytyčuje mu mantinely, odkud kam se může pohybovat, měla by mu umět podat i pomocnou ruku.

1.4 Dílčí závěr

Každý člověk je originál. Jeho jedinečnost se neprojevuje pouze ve fyzickém vzhledu, ale především v myšlení, chování, v nápadech. Díky této pestrosti a rozmanitosti se posunuje celá společnost vpřed. Proto by člověk jako jedinec neměl být ve svém pozitivním projevu a jednání společností omezován, protože ji díky sobě rozvíjí.

Společnost ovšem na druhou stranu nastoluje zákony, ať už právní nebo morální, kterými je potřeba se řídit. Bez určitých pravidel by nastal chaos, kvůli kterému by se mohlo rozpadnout celé společenské uspořádání.

Zákony a pravidla jsou určeny z pozice moci. Už od pradávna se člověk sdružuje do skupin a tlup, které měly v čele svého vedoucího, náčelníka, stařešinu. S rostoucím počtem lidí na Zemi těchto vedoucích přibývalo a s nimi sílila i jejich moc a kontrola nad zbytkem skupiny. Ruku v ruce s mocí a kontrolou jdou hmotné statky. Otázka moci je podmíněna množstvím peněz a majetku. Nastolená pravidla a řád kopírují záměry a úmysly těch, co stojí na pomyslném vrcholu společnosti a řídí z tohoto bodu vše až po základnu lidské pyramidy. Ten, kdo stojí u moci, vládne nad ostatními, získává nad nimi kontrolu a omezuje jejich svobodu. Když je jeho moc ohrožena, používá vůči ostatním násilí.

Touha po svobodě a nesvázanosti je zakořeněna v každém z nás. Ne každá společnost a státní uspořádání tuto svobodu a volnost akceptuje.

Vytvářením nejrůznějších institucí se snaží společnost nalinkovat a zprůhlednit život všem jedincům. V rámci institucí jsou zavedená pravidla, která jedincům pomáhají

a svým způsobem jeho život zjednodušují. Na druhou stranu ovšem člověk platí daň ve formě svojí svobody a volnosti. Pokud se proti danému systému a řádu vzepře, je kontrolní mocí stíhán a trestán.

2. Filmy Miloše Formana

2.1 Provázanost života Miloše Formana a jeho tvorby

Miloš Forman – jméno světového formátu. Český a americký režisér, který dosáhl pomyslné mety ve světové kinematografii. „Američan s českým srdcem“, jak on sám sebe označuje. Stejně tak i outsider, kterým se mnohokrát ve svém životě cítil.

Narodil se roku 1932 v Čáslavi do rodiny podnikavé matky Anny a otce Rudolfa, pedagoga na učitelském ústavu. Jeho poklidné dětství přerušila válka a zatčení otce, který se angažoval v protifašistickém odboji. O další dva roky později odvedlo gestapo i jeho matku pro falešné obvinění za propagaci protifašistických letáků. Otce už nikdy nespátřil, s matkou se později setkal jen jednou při povolené návštěvě. Oba rodiče zahynuli v koncentračních táborech.

Malého Miloše vychovávaly rodiny příbuzných, což ho nutilo brzy se osamostatnit a převzít za svůj život plnou odpovědnost. Pocity z doby svého dětství, z bolestné ztráty rodičů, opakovaného sociálního vyřazování ze škol a komunit a jakési existenciální vyvržení ho provázejí celý život, bez ohledu na jeho pracovní a osobní úspěchy a spokojenost.

„Vím, jak zrádná dokáže být paměť, ale na tenhle večer si pamatuju velice přesně, protože ta situace ve mně rozezněla cosi hluboko zasunutého. I tehdy v Moskvě, jak už kolikrát v životě, jsem byl outsiderem, nakukoval jsem přes mříž do uzavřeného světa, ve kterém jsem měl přislíbené své místo. Možná ve mně ten večer jen rozvířil staré pocity desetiletého kluka, kterému nikdy není dáno dost času, aby někam doopravdy zapadl, kluka na periferii citového jádra cizích rodin, kam ho nikdy nevezmou. Jako bych se vždycky díval skrz stěnu skleníku a viděl vše, co se děje uvnitř, ale nemohl se toho dotknout a nemohl tím být zasažen. Zřejmě se tohoto pocitu nikdy nezbavím, je ve mně a bude ve mně pořád, protože ve všech svých filmech vidím podobné outsidersy, jak zápasí se stejným pocitem vyvrženosti. ...Všechny ty postavy odvrhuje a zároveň vábí uzavřený svět, do kterého chtějí patřit a který je nikdy nepřijme, přestože v něm zanechávají nerasmazatelnou stopu.“ (Forman, M., Novák, J., 1994, s. 125)

Studiem na pražské FAMU si splnil svůj dětský sen a vstoupil do světa „showbyznysu“. Film ho fascinoval a naprosto uchvátil. Stal se pro něj prostředkem, jak ukázat člověka ve své autentičnosti, jak poukázat na problémy společnosti, jak ztvárnit v umělecké podobě realie běžného života v politickém režimu té které doby.

I přesto, že v šedesátých letech minulého století vytvořil v bývalém Československu „pouhé“ čtyři filmy (*Konkurs* (1963). *Černý Petr* (1963). *Lásky jedné plavovlásky* (1965). *Hoří, má panenko* (1967)), zanechal v české kinematografii silnou stopu.

Jeho filmy dýchají jednoduchostí, obyčejností a pravostí skutečného života. Forman si na nic nehraje, nic nepřikrášluje. Ukazuje banální všednost a každodennost. Svě vnímání reality přenáší na plátna kin, kde má divák možnost nahlédnout sám na sebe díky sebezpoznaní se v té které postavě.

Své filmy točil v době, kdy zemi ovládal komunismus. Cenzurou procházelo slovo mluvené i psané. Všechno, co se mělo dostat na veřejnost, muselo projít schválením. Absurdity s tím spojené se děly jak v rozhlase, tak v televizi. Forman svými filmy podával zprávu o tom, jak se žije v socialismu obyčejnému člověku ať už v jeho domácím prostředí či na veřejnosti. Nenásilně tím ukazoval svůj postoj k režimu, i když se bránil úmyslu natočení jakékoliv politické alegorie.

„Co je charakteristické pro filmovou tvorbu Miloše Formana? Boj proti autoritě, satirický posměch představitelů mocných. Střetnutí dvou generací, staré a mladé. Vždy byl na straně mladých, na straně jejich hudby. Bojuje za práva bezmocných a společensky podřízených. Jeho výzva není nikdy dvojsmyslná. Jeho autorský projev je zcela jasný. Nebojí se, je odvážný, někdy i tvrdohlavý, protože ví, že stojí na straně pravdy: „Je nás každý den na této planetě stále víc a my zakládáme instituce, aby nám pomohly, dokonce platíme i daně, aby ty instituce fungovaly, a pak, po určité době, nad námi začnou dominovat. Aby nás pokořily. Vypadá to, že ony platí nás. Myslím, že otázka rovnováhy mezi právy jednotlivce a povinnosti vůči společnosti a institucím je problémem ohromného významu.“ (Dizdarevič, J., 1990, s. 110)

Úspěšnost jeho české tvorby v zahraničí mu otevřela neúprosně střežené hranice. Forman obdržel nabídku na točení filmu v Americe. Příležitost, které nešlo nevyužít. Brána do světa plného svobody a možností, které v tehdejší Československu tolik chyběly, byla otevřená.

V roce 1968 držel v rukou smlouvu na svůj první americký film *Taking Off* (1971). Bylo to nesnadné období, kdy se kvůli sovětské vojenské invazi Československa

rozhodl opustit vlast a zanechat v ní nejen svou minulost, ale i blízké známé včetně své ženy a dvou malých synů Matěje a Petra.

S *Taking Off* se mu ale „za velkou louží“ nepodařilo prorazit. Forman měl pro Američany příliš evropské filmařské techniky, diváci a kritika film nepřijali. Byl to film točený pro USA Evropanem, který si myslí, že to všude na světě funguje stejně. Který očekává, že tolerance a svobodné myšlení této země ho přijme se vším všudy.

„Zkušenost českého filmaře, jakkoli úspěšného, byla nepřenositelná a skoro nepoužitelná v rozdílném kulturním milieu a produkčním systému. Aby zde mohl existovat a tvořit, byl nucen prodělat obtížný vnitřní přerod, i navzdory své mimořádné adaptabilitě.“ (Přádná, S., 2009, s. 82-83)

Forman se po tomto americkém nezdaru do vlasti už nevrátil. Komunisté obdivovali ty, kteří na západě uspěli, což se Formanovi nepovedlo. Věděl, že by svým návratem do nesvobodné země zahodil veškeré příležitosti. A tak zůstal. Natrvalo.

„Nesnadný proces transformace z evropského na amerického režiséra nespočíval u Formana jen v přijetí amerických námětů, do nichž se snažil vpravit svým pojetím a režijním přístupem. Mnohem komplikovanější byla nutnost vnitřní, psychologické proměny v tvůrčím vědomí, které se nechtělo jen tak vzdát dosažené osobitosti, v níž se režisér vyhranil a etabloval v jiné kulturní scéně. ... Jako americký režisér už nemohl zastávat pozici svrchovaného tvůrce v autorském smyslu. ... I jako hlavní tvůrčí subjekt byl při realizaci filmu podřízen řadě okolností vázaných na komerční požadavky. Nicméně jak se nechal slyšet, stokrát raději se podřizoval zákonům peněz než cenzurnímu dohledu a nesvobodě v totalitě.“ (Přádná, S., 2009, s. 83-84)

Forman pochopil, že to musí být on, kdo se bude přizpůsobovat danému prostředí a společnosti. Věděl, že pro to, aby Američani přijali jeho filmy, musí projít vnitřní obrodou, musí poznat jejich mentalitu, jejich jazyk, zvyky, kulturu. Proto, aby uspěl, nemohl za oceánem zůstat tím starým známým českým Formanem, musel přijmout hollywoodský tón a požadavky. A při tom všem neztratit sám sebe, nemusel se podbízet a přijímat práci, která s ním nesouzní a která nenaplnuje jeho vnitřní přesvědčení. Tímto dokazuje své odhodlání začlenit se do společnosti, která mu umožňuje svobodně tvořit a žít. Za tuto výsadu platí daň v podobě ztráty rodiny a publika, které ho přijímalo a které on důvěrně znal, protože sám byl jeho nedílnou součástí.

Ovšem i Forman se dočkal ocenění za svoji trpělivost, pevnou vůli, adaptabilitu, za svůj talent i ochotu riskovat. V roce 1975 natočil svůj první oscarový snímek *Přelet nad kukaččím hnízdem*. Tento film ho vynesl do výšin filmového nebe a otevřel mu díky ocenění dříve zavřené dveře. Formanovo krédo a přístup k práci se vyplatily. „*Nemyslete na odměnu! Nepracujte, abyste získali nominaci na „Oskara“ nebo abyste ji nezískali! Pracujte nejlépe jak můžete a co se stane potom, stane se!*“ (Dizdarevič, J., 1990, s. 111) Forman díky Oscaru získal finanční prostředky, které mu zajistily potřebnou volnost a možnost další tvorby.

Ne všechny jeho následující filmy byly natolik úspěšné. Byl si vědom toho, že úspěšnost filmu závisí na zpracované látce a taky na okolnostech, za jakých film vstoupí na scénu, kdo jej dál hodnotí a jaká jsou měřítka. Ne všechno snese každá doba. Bez ohledu na tato kritéria dával do každého filmu maximum. Měl jasnou představu, kterou dokázal zrealizovat. Nebál se a riskoval. Tam, kde by jiní ustoupili, on zůstal pevně stát a věřil sám sobě, nepodleh nátlaku z vnějšku. A při tom všem zůstal člověkem s otevřeným srdcem a lidským přístupem k druhým. Pro spousty herců bylo ctí hrát v jeho filmech. On sám spoustu herců do svých filmů obsazoval opakovaně. Sází na jistotu, pravdivost a opravdovost a trpělivě hledá a zkouší, dokud si výsledkem není naprosto jistý.

Ve Formanových filmech nacházíme podobnost reálií a scén s režimy, kterými prošel. Ať už to byl nacismus, komunismus, socialismus či demokracie. Každý systém, režim a společnost mají hranice, kam až jsou schopné zajít. Stejně tak všechny tyto systémy předpokládají, že práva skupiny nebo kolektivu jsou důležitější, než práva jednotlivce. V jeho filmech se objevuje omezování, útlak, zasahování do života, svobody a vůle druhého člověka. „*V cizí zemi musíte ovládat pravidla vlastní profese, mnohem těžší je však ovládat pravidla hry. Věci jsou ve světě nelogické, zůstávají nepochopitelné kdekoliv.*“ (Dizdarevič, J., 1990, s. 55)

Miloš Forman svým životem dokazuje, že i přes nepřízeň osudu a bolestivé životní rány, je potřeba zachovat si svou vnitřní svobodu, snít a žít svůj sen. Nejde ani tak o to, v jakém společenském uspořádání člověk žije. Důležité je, jak on sám se v dané společnosti cítí a co sám dokáže změnit, pokud s něčím nesouhlasí.

Ano, jsou okolnosti, které sám člověk těžko změní a ovlivní. V případě Miloše Formana právě třeba režimy, které prožil a které mu vzaly rodiče a možnost svobodné tvorby a života. Odešel z nesvobodné země do země svobody a příležitostí a stejně i zde narazil. Musel tvrdě pracovat, nezahořknout a vydobýt si svou pozici.

Každá doba, společenské uspořádání, země a kultura přináší, nabízí, ale i bere něco jiného. Je na každém jedinci, jak s danými okolnostmi naloží, nakolik podlehne strachu, omezování či určité pohodlnosti nebo naopak nakolik využije svou sílu a potenciál, který si každý neseme v sobě. Miloš Forman chytil život pevně do svých rukou a drží se přísloví – „co tě nezabije, to tě posílí“.

2.2 Přelet nad kukaččím hnízdem (1975) – „Jste blázen?“, „ano, jsem.“

Do ústavu pro duševně choré ve státě Oregon přijíždí na léčbu nezkrotný a nespoutaný svéráz McMurphy. Před jeho příchodem sledujeme poklidný děj jednoho všedního rána na oddělení, které má pod dohledem vrchní sestra Ratchedová. Vše má svůj zažitý řád a pořádek, od samotného vstupu sestry Ratchedové zamřížovanými dveřmi na její oddělení, přes umývání chodeb pomocným personálem, až po přípravu a vydávání léků pacientům. Vše se děje ladně, klidně, v souznění s jemnou hudbou, která se neustále line z amplionu.

McMurphy je přivezen v poutech z věznice, odkud se pod zástěrkou blázna snaží dostat do „volnějšiho“ prostředí psychiatrické léčebny. V době, kdy sestry evidují jeho příchod a zapisují jeho iniciály a majetek, poznává McMurphy „obyvatele“ oddělení.

Na začátku svého pobytu projde také sezením s Dr. Spiveym, který má s dalšími členy komise rozhodnout, zda je McMurphy mentálně postižený a co s ním bude dál. McMurphy se dušuje stoprocentní spoluprací. To ovšem ještě netuší, co ho čeká.

Jelikož je „normální“, žádný „blázen“ a má to v hlavě velice dobře uspořádané, rozpozná záhy, jak se věci skutečně mají. První procitnutí nastává při „kruhové terapii“, kterou sestra Ratchedová provozuje na svém oddělení v rámci léčby pacientů. Za jejím obličejem anděla a strojeným úsměvem se skrývá touha po moci a po ovládnutí. Svými dotazy vybízí svěřence, aby pitvali svoje soukromé záležitosti, svoje bolesti, aby ostatním otevřeli své nitro, za což dotyční sklízí od druhých výsměch, pohrdání, urážky.

Sestra je tak štvě proti sobě, aby mezi nimi nevzniklo žádné přátelské pouto, aby si uvědomili, jak málo znamenají a jak moc se odlišují od normálu v porovnání s těmi, co jsou za zdmi areálu a žijí běžný život.

McMurphy se snaží vyhledávat zpestření v tomto zaběhnutém koloběhu ústavního života. Ve venkovním areálu burcuje druhé k hraní basketbalu. Oslovuje hluchoněmého Indiána, obrovského hromotluka, který ve srovnání s ostatními ani jako blázen nepůsobí, pouze neslyší a nemluví, i když i to jsou atributy, které ho vylučují z běžné společnosti. Celé scéně přihlíží za oknem sestry Ratchedové, které je jasné, že s McMurphyem vtrhl na oddělení živel, který bude muset zkrotit, aby nenarušil její zaběhnuté a působivé praktiky.

McMurphyho si rychle oblíbí stálí členové oddělení. Cítí z něj přirozenou autoritu, která jim imponuje. Navíc jim dává svým chováním pocítit, že jsou skutečnými lidmi. Tak jako při jedné z mnoha her v karty, kdy se McMurphy snaží panu Martinimu vysvětlit pravidla vsázení a odsuzuje jeho vychytralost - „*Vidíš tamty lidi? Ty jsou opravdový. To jsou opravdový lidi.*“ - ukazuje na zbylé hráče.

S délkou trvání pobytu McMurphyho na oddělení se vyostřují osobní konflikty mezi ním a vrchní sestrou. Jsou to pomyslné konflikty mezi jedincem a společností.

McMurphy se bouří proti neustále znějící hudbě z amplionu, kterou chce alespoň ztlumit. Není mu vyhověno, protože hudba je pro všechny a ti co hůře slyší by ji ztlumenou neslyšeli vůbec a navíc - mají jen tu hudbu. Brojí proti užívání léků, o kterých neví k čemu slouží a co s ním udělají. Vrchní sestra má ovšem stále návrh a s úsměvem nabízí i jinou možnost užití medikamentů, se kterou by ovšem McMurphy jistě nesouhlasil. McMurphy pochopí, že vzpourou nic nezmuže a lék naoko spolkne.

Při další kruhové terapii žádá McMurphy sestru Ratchedovou o změnu v pracovním programu a navrhuje sledování televizního přenosu mistrovství v baseballu. Sestra to ovšem vidí jako „změnu velmi pečlivě připraveného rozvrhu, na který si někdo velmi dlouho zvykal a s čím by mohly být problémy“. Sestra v rámci uspokojení obou stran navrhuje hlasování, kdy rozhodne většina. McMurphy zatím stále ještě netuší, jakou nadvládu má sestra nad ostatními a bere hlasování jako své jasné vítězství. Je ovšem nemile překvapen, když jsou pro jen další dva. Vybízí ostatní, ať se přidají – „*Chovejte se jako správný Američani.*“ Jenže oni znají dobře praktiky sestry, svádí vnitřní boj mezi svobodnou volbou a možným postihem za jejich rozhodnutí. I když se McMurphyemu podaří při dalším sezení sehnat poslední rozhodující hlas, je sestra nekompromisní a televizi nepovoluje, protože čas na terapii a hlasování vypršel.

McMurphy se svým silným citem pro spravedlnost a dobro toto jednání nechápe. Zuří, ale nevzdává se. Před vypnutou televizní obrazovkou zinscenuje pro ostatní přenos utkání a strhne je do vymyšleného zápasu. Vrchní sestra z prosklené uzavřené sesterny opět vše pozoruje s rostoucím vztekem, ale s kamenným výrazem ve tváři.

Při jednom pobytu venku na hřišti přežije McMurphy s pomocí Indiána vysoký plot s ostnatým drátem a následně ujede s ostatními přistaveným autobusem, spojnicí mezi léčebnou a pravým světem, na rybářský výlet. Opět se v něm projeví jeho lidskost, kdy nemyslí pouze sám na sebe, ale dává ochutnat doušky chvilkové svobody i druhým.

Po tomto incidentu opět rozhoduje komise, co s McMurphyem provedou. Shodují se, že není mentálně postižený, ale že je přesto svým chováním pro druhé nebezpečný. Chtějí ho poslat zpět do pracovního tábora. Vrchní sestra nesouhlasí, nechce přehrávat problémy a starosti na druhé. Nechává McMurphyho na svém oddělení s tím, že mu dokáže pomoci. Její pomoc ovšem spočívá v tom, že mu chce ukázat, na kterou příčku pomyslného společenského žebříčku patří, chce zkrotit jeho živelnost a udělat z něj loutku tak jako z ostatních. Místo, aby jako kvalifikovaný zaměstnanec této instituce napomohla přemístění McMurphyho do odpovídajícího zařízení, vítězí v ní egoistická, uměle vytvořená autorita. Nechce nad ním ztratit kontrolu a moc. Chce ho za jeho způsob chování vůči ní potrestat.

McMurphyemu při jednom kontaktu s personálem dochází, že z léčebny bude mnohem trnitější cesta na svobodu, než si původně myslel. Zřízenec mu pod rouškou přenesené moci, kterou nad ním vzhledem ke svému postavení v rámci celého systému má, říká - *„Jsi s náma. A zůstaneš tu, dokud tě nepustíme.“* McMurphyemu dochází, že tato léčebna je vězením v pravém slova smyslu. Ve věznicích, odkud přišel, byl jeho čas přesně vymezený. Po odpykání trestu ho čekala svoboda. V tomto ústavu bylo vše jinak. Doba jeho pobytu závisela na rozhodnutí vyšší moci, na jejich pohledu a názoru na jeho chování a schopnosti zařadit se do běžného života.

McMurphy dostal vztek na druhé, že mu nic neřekli a že ho ani neupozornili na to, že svým provokativním chováním a bojem proti sestře svůj pobyt zde akorát prodlužuje. Při této příležitosti se také dozvídá, že spousta chovanců je v léčebně dobrovolně, což je pro něj naprosto nepochopitelné. *„Vy si tu jen stěžujete, jak to tu nesnášíte, a pak nemáte kuráž odsud odejít? Kdo si myslíte, že jste, proboha? Blázni? Nejste. Nejste! Nejste větší blázni než nějaké průměrné vůl tam venku.“*

Naráží na problém ovládnutí jedince společností, která ho nějakým způsobem onálepkovala a jelikož nevyhovoval normě, tak mu taktně naznačila, že by bylo dobré

se léčit. A jedinec, aby se zavděčil okolí, aby se zbavil svého problému a byl zase normální, tak jako druzí, se pouští do léčby v ústavu, který z něj svým jednáním a přístupem dělá nesvéprávnou bytost.

Toto McMurphyho procitnutí končí bouří nevole proti praktikám vrchní sestry, což se strhne v bitku s personálem. Jako lék i trest jsou ordinovány elektrošoky do mozku, které mají nastolit kázeň a ukázat buřičům možnosti ovládacích prostředků a toho, kdo je tady pánem.

McMurphy zjišťuje, že Indián Bromden svoji hluchoněmotu pouze předstírá a uvědomuje si, že toto je lepší boj proti moci. V tichosti přežívat, neodporovat, neprovokovat a čekat na okamžik změny. Oba dva by chtěli z ústavu utéci. Indián naráží na to, že nemůže, že není dostatečně velký, myslí tím vnitřní velikost ducha a osobnosti. *„Můj táta je opravdu velkej. Dělal si, co chtěl. Proto byli všichni proti němu. ...nedali mu pokoj, jako ho nedají tobě.“* I přes svou ohromnou postavu nemá takové odhodlání a vnitřní sílu jako McMurphy, aby dokázal utéci.

Jednu noc uspořádá McMurphy na oddělení večírek na rozloučenou. Ten se ale zvrtné v okamžiku, kdy McMurphy dopřeje mladičkému koktavému Billymu Bibbitovi společnou chvíli se svou kamarádkou Candy. Všichni pod nápojem alkoholu usnou a probudí se až ráno s příchodem personálu a hlavní sestry. McMurphymu je jasné, že propásl svoji jedinečnou šanci na útěk. Situace se vyostří, když sestra Ratchedová zjistí, že Billy strávil noc z cizí ženou. Ten se nejdříve posilněn ovacemi druhých staví proti vrchní sestře. Když na něj ovšem vytasí zbraň v podobě jeho matky, které chce všechno říct, snaží se Billy zachránit situaci prosbami a lží přede všemi, že k tomu byl přinucen právě Candy a McMurphym. Strach z následků a ze zrůdnosti prováděných systémem je mnohem silnější než pravda, svoboda a přátelství. Billy svůj život ukončí sebevraždou, není schopen bojovat jinou cestou. McMurphy v tomto vyostřeném pohnutí začne škrtit sestru Ratchedovou, aby se pomstil za všechna příkoří, bezpráví, psychické a fyzické násilí páchané na všech zúčastněných. Svůj čin nedokoná a je za něj potrestán trestem pro něj nejhorším. Jeho život, elán, nadšení, věčný boj s mocí o spravedlnost a svobodu je ukončen zásahem do mozku, po kterém zůstává ve vegetativním stavu. Není dál schopen samostatného života bez pomoci druhých, pouze přežívá, což naprosto vyhovuje ústavnímu řádu a systému. Indián Bromden se s jeho stavem odmítá smířit. Chce z ústavu utéct, ale nechce zde McMurphyho v takovém stavu nechat. Chce, aby odešel s ním. Uduší ho polštářem, aby osvobodil alespoň jeho duši. Sebere všechnu sílu

a odvalu a utíká z ústavu pryč. Druhým tímto svým činem ukáže, že i oni se mohou rozhodnout. Že i přes daný systém mají svobodnou vůli a je na nich, jak s ní naloží.

Oscarový film *Přelet nad kukaččím hnízdem* natočil Miloš Forman podle literární předlohy Kena Keseyho *Vyhoďte ho z kola ven*. Když Miloš Forman uvažoval o filmové podobě tohoto díla, byl majitelem práv Kirk Douglas. Ten mu přislíbil zaslání knihy, ta ovšem k Miloši Formanovi nikdy nedorazila. Až po deseti letech se oba dva dozvěděli, že kniha zmizela na hranicích zásahem tehdejší režimní pošty a cenzury. Toto ještě více poukazuje na moc a zásahy do života jedinců tehdejším totalitním režimem. Ten je ve filmu reprezentován Velkou sestrou Ratchedovou. Ta říká a určuje, co se smí a nesmí. Její terapeutické praktiky, dávkování léků a elektrošoků jsou zbraněmi, které používá k ovládnutí jedinců, k jejich utlumení a znehodnocení jejich lidské existence. Ústav pro choromyslné je instituce, kterou vytvořil stát z důvodu izolace těch jednotlivců, kteří komplikují nebo zpomalují vývoj společnosti.

Sám Miloš Forman o knize *Vyhoďte ho z kola ven* říká: „*V knize je jasně zobrazený věčný konflikt mezi jedincem a institucí. Lidi si vytvářejí nejrůznější instituce ve snaze učinit svět spravedlivějším a racionálnější. Dnešní život by byl nemyslitelný bez škol, sirotčinců, soudů, vládních úřadů a ústavů pro duševně choré, a přitom sotva vzniknou, začnou mít tyhle nezbytné instituce nad člověkem obrovskou moc, začnou ho řídit, komandovat a okroužkovávat. Přitom ve vlastním zájmu podporují v lidech nesamostatnost a podřízenost, neboť silné osobnosti je ohrožují.*“ (Forman, M., Novák, J., 1994, s. 163)

I v tomto ústavu můžeme díky jednotlivým členům sledovat hierarchii a vrstvy, tak jak jsou běžné ve společnosti a ve státě. V čele tohoto malého státu stojí sestra Ratchedová, ta má ovšem nad sebou dalšího vedoucího a ten opět dalšího. Každý z nich využívá svou moc a sílu, která mu z dané pozice náleží. Pod vedením Velké sestry najdeme pomocný personál, který se snaží udržet pořádek na oddělení a je jí vždy k ruce. Každý z pacientů reprezentuje určitou sociální skupinu a vrstvu, rozpoznatelnou podle typického chování a jednání.

Film *Přelet nad kukaččím hnízdem* je filmem, který bojuje proti systému a autoritám. V tehdejší Československu byl snímek dlouhá léta zakázán. Byla v něm spatřena alegorie komunistické a totalitní moci a snaha jedince o vzpouru a boj proti ní. Film nevyhovoval mocenské struktuře a ideologii, která by díky jedincům jako byl McMurphy mohla být napadnutá a zničená.

2.3 Vlasy (1979) – konzervatismus a maloměšťácká lhostejnost vs. boj za svobodu

Mladičský Claude Bukowski odjíždí z poklidné rančerské farmy v Oklahomě do vojenského výcvikového tábora. Cestou se pro zpestření zastaví v New Yorku, aby si prohlédl známé památky a užil si poslední chvílky svobody.

V Central Parku potkává spousty hippies, mladých lidí v pestrobarevném oblečení, s dlouhými vlasy, uvolněných, nespoutaných, žijících pro tuto chvíli. Vidíme zde kontrast mezi Bukowskim, hippies a trojicí mladých žen na koni. Každý pochází z jiné části země, z jiné sociální vrstvy, každý prošel jinou výchovou. Trojice mladých žen se na hippies pomalu ani nepodívá, když je žádají o peníze a svezení na koni. Zato mladý Bukowski je překvapí svojí otázkou „proč?“, proč a na co chtějí peníze? Obě strany jsou překvapeny – Bukowski jejich žebráním o drobné a skupina čtyř hippies pod vedením svérázného Bergera jeho dotazem. Očividně nejsou zvyklí na to, že by se jich někdo z těch „odlišných od nich“ na cokoliv ptal.

Bukowski se s Bergerem a jeho přáteli poznává blíže. S naivní důvěrou jim svěřuje, co všechno by si před svým nástupem na vojenskou službu chtěl v New Yorku prohlédnout. Oni ho ovšem zasvětlí do svého způsobu života a místo na cestu po památkách ho vezmou do svého světa na noční jízdu plnou drog.

Ráno po probuzení si Bukowski uvědomí, že před svým narukováním toho chce ještě spoustu vidět a odchází. Krátce se rozloučí s Bergerem. Z jeho pohybů a chování jde poznat, jak rád by zůstal a užíval si volnosti a svobody. Vlastenectví a služba národu je v něm ale příliš silně zakořeněná a vítězí v něm zodpovědnost. Berger ho ovšem zakrátko volá nazpět. Uviděl v novinách fotografii dívky z trojice žen na koních a s Bukowskim zjišťují, že se u ní ten den pořádá večírek. Bukowskému je jasné, že se bez pozvánky nikam nedostane, že je to pro něj nepřístupný svět. Berger si s tím ale hlavu neláme, tak jako ostatně se vším, a na večírek se vypraví všichni.

Na zahradní párty se tato nesourodá skupinka snaží splynout s davem, což se jim ovšem díky jejich chování a oblečení ve společnosti noblesně oděných lidí s distingovaným a upjatým vystupováním nedaří. Vše vrcholí protestem Bergera proti jejich odchodu z této oslavy. Sheilyn otec ho chce nechat vykázat policií, vzájemně se překřikují. Berger nerespektuje to, že je na soukromé oslavě, na kterou nebyl pozván, nebere ohled na druhé. Chce, aby ho ostatní pochopili a vyslechli, ale on sám v sobě příliš mnoho

pochopení pro společnost, se kterou nesouhlasí v názorech, chování a v jejich konzervatismu, nemá. Chce, aby je tam nechali posedět, aby Bukowski mohl chvíli koukat na Sheilu, do které se zamiloval, a nést její obraz v mysli, až bude za Ameriku a všechny, co si užívají na oslavě, bojovat.

Skupinka hippies s Bukowskim končí před soudcem, který jim ukládá třicet dní káznice nebo zaplacení pokuty ve výši padesáti dolarů. Jediný Bukowski tuto částku má, dostal ji od svého táty při odjezdu pro případ nějakého maléru. Chystá se zaplatit kauci a odejít. Berger mu v tom brání a chce místo něho jít on, aby pro ostatní sehnal potřebné peníze a dostal je z vězení. Berger na sebe odmítá vzít zodpovědnost za to, že je to právě on, kdo ostatní dostal do průšvihů. Svádí to na Sheilyna otce, že neměl volat policii, vylouvá se na Bukowského, že to všechno dělal pro něj. Na druhou stranu se ovšem snaží situaci vyřešit a pomoci druhým, a také má větší šanci než Bukowski sehnat peníze i pro ostatní.

Jedním ze symbolů, jak ve věznici zkrotit trestance, je ostříhání vlasů. Pro generaci hippies je to naprosto nemyslitelné. Vlasy jsou jejich život, jejich svoboda, jejich projev myšlení. Konzervativní společnost je podle délky vlasů posuzuje a odsuzuje. Dlouhé vlasy jsou atributem volnomyšlenkářského života bez práce a povinností, volné lásky, drog, nonkonformismu. Ostříháním vlasů se odebírá možnost projevu jejich osobitosti, volnosti a odlišnosti.

Jaký význam délka vlasů v té době měla, dokládá i scéna u rodičů, ke kterým se Berger vypravil požádat o peníze. *„Když potřebuješ peníze, najdi si práci! ... Proč se neumeješ a nenecháš ostříhat? Dej se ostříhat a já ti ty peníze dám!“* *„Za to, že se dám ostříhat?“* *„Udělej nám aspoň jednu radost!“*

Berger nakonec peníze získává od své milující matky a s ostatními si na svobodě užívá další ze spousty drogových seancí, protestů proti válce a humorných situací zaměřených proti všemu a všem.

Před posledním večerem, který Bukowski v New Yorku stráví, je konfrontován s ostatními ze skupiny kvůli jeho odchodu na vojnu. Berger se ho ptá, jestli to stále ještě myslí vážně, jestli chce být hrdina s pistolí a v uniformě. Bukowski svázan svojí výchovou a přesvědčením reaguje tím, že je Berger trapný, že se s ním nedá mluvit a není to jeho věc. Má pocit, že to udělat musí, že to dělá pro ostatní, pro svou vlast, je to pro něj hrdinský čin a správná věc.

Je o tom všem ale sám vnitřně přesvědčený? Jeho osobní výpověď před odvodem vypovídá opak. *„Kam vlastně jdu? ... Kde je to něco? Kde je ten někdo? Kdo mi poví,*

proč žiju a umírám? ... Zjistím já někdy, proč žiju a umírám? Proč žiju a umírám? Proč žiju? Proč umírám? Kam vlastně jdu? Pověz mi proč... Pověz mi kam...“ V těch slovech je slyšet spousta pochybností, spousta nedůvěry. Kdo to vlastně rozhoduje o jeho životě? Kdo určuje, co má a co musí udělat? Proč má jít nasazovat život do nesmyslné války? Kdo ji rozpoutal a proč? Kdo má takovou moc ovládat obyčejné lidské životy a posílat je „pro dobrou věc“ na smrt?

Bukowski se dostává do výcvikového tábora v Nevadě. Pod vojenským dozorem v simulovaných bojových podmínkách zoceluje svoje tělo a tupí mysl, aby následně obstál a splnil úkol ve válečné vřavě. *„Povinnost nám vzpomínají, do války nás posílají“.*

Jeho kamarádi hippies společně se Sheilou se za ním chystají na návštěvu. Je to opět náhlé rozhodnutí z Bergerovy hlavy, které ostatní nadšeně vítají. Pro kamaráda cokoliv, navíc nemají ani nic jiného na práci, každou akci berou jako zpestření.

Před odjezdem se v parku setkává Hud, černošský člen Bergerovy skupiny, se svojí dívkou a jejich malým synem. Hud odmítá s dívkou o čemkoliv diskutovat, chce si žít svůj nespoutaný život s kamarády, pro který ona nemá pochopení. Chce bojovat proti celé konformní společnosti, ale sám nedokáže zvládnout ani svůj rodinný život a postarat se o své blízké. O jeho postoji k životu a k těm nejbližším vypovídají slova jeho přítelkyně: *„Jak mohou být lidé tak nemilosrdní? Jak mohou být lidé tak krutí? Je snadné být tvrdý, je snadné být chladný. Jak mohou být lidé bez citu? Víš, že na tobě visím. Je snadné být pyšný, je snadné říct ne. Zvláště lidé, kteří se starají o cizí, o zlo a sociální nespravedlnost. Pomáháte jenom krvácejícímu davu? A co přítel v nouzi? Já přátelství potřebuju... Jak mohou být lidé tak nemilosrdní? Jak mohou přehlížet své přátele? Je snadné se vzdát, je snadné nepomáhat.“*

Tím vykreslila postoj hippies, kteří se distancují od svých rodin, od svých rodičů a partnerů a žijí si život po svém ve snaze dát najevo svůj nesouhlas se zbylou společností, s mocenskými velmocemi a strukturou. To, že svým způsobem chování mohou zraňovat právě ty nejbližší, od kterých se odtahují, už sami nevidí.

Závěr příběhu se odehrává v Nevadě na vojenském cvičišti. Jsme svědky ovládnání a moci nad obyčejnými vojáky, kteří doma nechali své rodiny a vydali se bojovat za svou vlast. Vojáci sešikovaní do pravidelných útvarů naslouchají slovům vrchního velitele, který jim tuto propagandu o hrdinství vtuká do hlav. Situace se krátce obrátí, když z ampliónů místo jeho hlasu začne znít protiválečný song. Vojáci to vítají s nadšením, cítí jakési zastání a podporu a nesmyslnost celé vojenské akce. Velitel se

cítí ohrožen, protože nad masy vojáků ztrácí kontrolu. Vše se ale rychle vyřeší rozstřílením ampliónů a velitel s vítězným úsměvem dále pokračuje ve své řeči.

Bergerova parta se snaží dostat do vojenského areálu. Berger vsází na svou jistotu, že vždycky dosáhl svého i přes odpor druhých. Tady ale při střetu s uniformovanou mocí naráží: „*Otoč auto a vypadni odsud! Budeš poslouchat mě, ne já tebe. Jasný?*“

Berger se nakonec pomocí lsti a s podstoupením oběti ostříhání svých dlouhých vlasů dostane ve vojenském převleku za Bukowskim. Vojenský mundúr mu bez obtíží otevře bránu, která pro něj ještě včera byla zavřená. Vidíme, jak oblečení, uniformy, délka vlasů dělí všechny do určitých skupin a jak k sobě skupiny díky těmto rozlišovacím prvkům vzájemně přistupují.

Berger chce odvézt Bukowského z areálu za ostatními. Ten nemůže uvěřit tomu, že za ním všichni takovou dálku přijeli. Rád by s nimi byl, je ovšem svazován pravidly a řádem, který ve vojenském prostředí panuje. Nemůže se jen tak sbalit a jet. Říká Bergerovi: „*Nechápeš to... Tohle není žádná hra.*“ Berger se svým smyslem pro přátelství dává Bukowskému „svou“ uniformu a bere si jeho, aby mohl Bukowski odjet na těch pár hodin alespoň sám.

Ta krátká chvíle zamotá s osudy obou hlavních hrdinů. Zatímco se Bukowski loučí s ostatními, Berger vyslechne povolávací rozkaz na přesun do zahraničí. Při burcování a povelch nemá ani se svou výřečností šanci cokoli říct. V uniformě a s ostříhanými vlasy ztrácí svou identitu a stává se anonymní součástí válečné mašinérie. Je postaven před tvrdou realitu, která ho připraví o život. Je to jako trest, který přišel za jeho nespoutanost, za jeho věčný boj proti nastolenému řádu ve společnosti. Trest za rozbíjení a netolerování nastavených hodnot a morálky, trest za jeho živelnost a vnitřní svobodu.

Ve filmu *Vlasy* můžeme v rámci tématu práce vysledovat tři hlavní linie. Jednu tvoří kontrast minoritní skupiny hippies ve vztahu k majoritní konformní společnosti. Další linií je vztah rodičů a dětí a tou poslední vztah jedince ke své vlasti, k národu.

Minorita v tomto filmu reprezentovaná hippies je charakteristická svým barevným oblečením, dlouhými vlasy, užíváním drog, propagací volné lásky, alternativním způsobem života, odmítavým postojem k válce ve Vietnamu a jakékoliv formě násilí. Vedle ní stojí majoritní, většinová společnost, která svým způsobem žití a bytí není nijak vyhraněná, nijak se neodlišuje od standardu, nedává otevřeně a viditelně najevo své postoje a názory, neprotestuje proti zavedenému modelu a systému. Pokud

nedochází mezi těmito dvěma skupinami ke kontaktu v jejich běžném životě, dokáží se navenek tolerovat, i když uvnitř každé skupiny je nebo může být nesouhlas s konáním a postoji protějšku. Ke třecím plochám dochází až při osobním střetu. Tady odchází stranou veškerá tolerance, snaha o komunikaci a pochopení. Každý si hájí svůj postoj, prostor a názory bez ochoty naslouchat a přijmout něco odlišného. Tak to bohužel chodí i v dnešní společnosti, kdy máme zažitě stereotypy, které se nám nesnadno překonávají. V rámci celkové globalizace, otevření hranic a možností je ovšem na místě přestat posuzovat z pohledu převzatých názorů a zkušeností a více se snažit o otevřenou komunikaci a poznání.

Linie rodiče a děti je ve Formanových filmech velmi častá. Ve *Vlasech* jsme svědky tří různých rodinných modelů. Všechny se nám představí jen krátce, ale jsou naprosto čitelné a transparentní, takže je snadné si odvodit a domyslet rodinné zázemí a výchovu. Hned v úvodu v krátkém střihu sledujeme vztah Bukowského a jeho otce, který ho doprovází na autobus. Je zřejmé, že si Bukowski svého otce váží, stejně tak, jako si váží své vlasti, pro kterou jde nasadit svůj život. Otec svému synovi předal výchovou silné morální hodnoty a smysl pro povinnost. Kontrastem k tomuto modelu je rodina Sheily, kde rodiče vedou své děti konformní cestou, snaží se uplatňovat svou nadřazenost a v podstatě se ani příliš nezajímají o názory svých dětí. Nutí je k poslušnosti a k přijetí nastaveného řádu bez sebemenšího protestu. Třetím a posledním modelem je vztah Bergera a jeho rodičů. I když Berger žije na ulici se svými přáteli a vyjadřuje nespokojenost s konformní společností, nechává si otevřená zadní vrátka ke svým rodičům. K těm se vrací, když něco potřebuje. Vzájemně se konfrontují ve svých představách o životě, ale rodiče zůstávají spíše pasivní a po vyřčení svých názorů a proseb nechávají svého syna opět jít.

Poslední linií ve filmu je vztah jedince vůči společnosti. Jedinec je zde reprezentován Bukowskim, který je díky svojí výchově oddaný své zemi a plní úkoly, které po něm požaduje. Nedokáže se vzburit a bojovat o svůj život a svoji svobodu. Je svázán pravidly, výchovou, většinovými názory.

I přesto, že byl film natočen o deset let později než bylo v reálu téma hippies a války ve Vietnamu aktuální, zůstává kontrast mezi jedincem, minoritou a společností aktuální dodnes a to nejen z pohledu tohoto filmového tématu.

2.4 Lid versus Larry Flynt (1996) – morálka a víra vs. svoboda (nejen) slova ve společnosti

Larry Flynt byl už odmala podnikavý typ. Přes svou pracovitost, důslednost a nápaditost se vypracoval v pornoprůmyslového magnáta. Začal podnikat ve striptýzovém baru a zbohatl vydáváním pornografického časopisu Hustler. V jeho kariéře můžeme sledovat pohádku o americkém snu. Ten ovšem dostává trhlinu s prvním zatčením za šíření obscénností a za účast na organizovaném zločinu. Larry Flynt nectí morální kodex a zákony, které jsou v jeho zemi zavedené. Popravdě se zákonem ani příliš nezabývá. Je exhibicionistou, který rád programově provokuje, uráží veřejnost a snaží se rozbít společenské konvence. Na fotkách odhaluje ženská těla víc, než je zákonem povolené. Časopisy prodává v běžných místních obchodech. Dělá svou práci a snaží se bourat tabu v oblasti sexu. Prodejnost jeho časopisu stoupá. Je milionář a peníze mu dodávají patřičnou sílu a moc.

Na Larryho obhajobu najala jeho žena Althea mladého právníka Isaacmana. Ten upřímně přiznává, že se mu nelíbí Larryho aktivity, ale že ho případ zajímá z hlediska občanské svobody. Larry zatčení nechápe, sám říká, že *„jediný provinění je špatnej vkus“*.

Larry Flynt prochází spoustou soudních přelíčení, kde je obviňován a odsuzován za porušování morálky. Ve svých časopisech pobuřuje většinou společnost bořením tabu v oblasti sexu, nahoty a intimity. Do indiskrétních situací dostává řadou lechtivých fotografií i populární a známé osobnosti.

V obhajobě této kauzy je v popředí upřena pozornost na první dodatek v americké ústavě o svobodě projevu. Odkud kam vedou hranice této svobody? Kdo určuje normy a to, co je ještě morální a únosné a co už ne? *„Copak si společnost nemůže vytvořit své vlastní normy?“* vznáší dotaz žalobce při prvním přelíčení. Larry se brání: *„Ne, to všechno je jen zástěrka pro cenzuru. Tahle země patří mně stejně jako vám, pane Lisey, a když se vám můj časopis nelíbí, tak ho nečtěte.“* Larry si stojí za svým, že nedělal nic špatného, pouze vydává časopis. Jeho obhájce se snaží vysvětlit ze svého pohledu nezávislé porotě, co znamená slovo svoboda ve svobodné zemi: *„Začneme-li stavět hráze něčemu, co možná někdo považuje za obscénní, můžeme se také jednoho dne probudit a zjistit, že hráze stojí i tam, kde jsme žádné hráze ani nečekali. Nic přes ně*

nevidíme a najednou ani nic nesmíme. A to není svoboda.“ Larry je ovšem stejně odsouzen na pětadvacet let do vězení, ať už to někomu přijde spravedlivé nebo ne.

Díky aparačnímu soudu je zproštěn viny a rozjíždí kampaň na podporu tisku bez cenzury. Na jednom svém vystoupení staví vedle sebe sex a válku s dotazem na obscénnost a zvrácenost. V pozadí za ním se střídají erotické fotografie s fotkami zmrzačených nebo mrtvých těl. Není to otázka a problém pouze demokratické Ameriky. A už vůbec to není otázka pouhé cenzury. Stojí zde svoboda jedince, jeho vlastní rozhodnutí, jeho vlastní přirozenost. Je zde také ukázán model a předpojatost, v jaké je vychovávána mládež. Sex se jí předhazuje jako něco zlého, ošklivého, oplzlého. Naproti tomu takzvané hrdinství projevované především v boji za svou zemi, je ve skutečnosti proléváním krve tím nejhorším možným způsobem a to ve jménu celého lidstva.

Larry se účastní dalších soudů, kde vyzdvihuje otázku svobody a volnosti projevu. Říká, že mít odlišný názor není nezákonné. Stejně jako není nezákonný alkohol, potraty a další. Stojí si za tím, že nikdo nesmí omezovat právo na svobodné rozhodnutí. *„Amerika je dnes nejmocnější zemí světa jenom proto, že je to země nejsvobodnější. A jestli někdy přestane lpět na svém základním dědictví a na principech s tím spojených, pak svou svobodu lehce ztratíme.“*

Svůj pohled na spravedlnost vezme do vlastních rukou jeden atentátník, který nesouhlasí s vydáváním Hustlera a šířením pornografie. Larryho Flynta postřelí a způsobí mu ochrnutí od pasu dolů.

Larry se s celou situací nechce smířit a rozjíždí další kolotoč soudních procesů. Jeho chování doznalo značné změny, k soudu se chová neurvale, sprostě, znevažuje americkou vlajku a nedodrжуje uložené příkazy a zákazy. Myslí si, že si díky penězům může dovolit cokoliv. Soudci u federálního soudu dochází trpělivost a posílá Larryho do vězeňské psychiatrické léčebny bez možnosti složení kauce.

Larry jde ve svém boji ještě dál a pouští do oběhu ve svém pánském časopise erotickou satiru evangelického kněze Jerryho Falwella s reklamou na alkohol. Každý z nich hájí svá práva a pohled na morálku. Larry Flynt touto satirou reaguje na Falwellovo veřejné pohrdání a snahu o zákaz časopisu Hustler. Oba dva se vzájemně žalují.

S pomocí Isaacmana se Larry odvolává k Nejvyššímu soudu, kde ho podpořily i některé další tisky. Isaacman s Larrym tuto dlouholetou kauzu vyhrávají. V rozsudku tohoto vleklého sporu zaznělo: *„Podstata prvního dodatku spočívá v rozpoznání elementárního významu svobodné výměny názorů. Otevřené vyjádření názorů člověka je nejen aspektem jeho osobní svobody, ale také základem pro hledání pravdy*

a pro životaschopnost společnosti jako celku. V diskuzi o věcech veřejných jsou i věci méně vhodné našeho obdivu bez rozdílu chráněny prvním dodatkem Ústavy Spojených států.“

Larry nebojoval jen sám za sebe, ale za celou společnost, aby mohla svobodně projevit svůj názor, ať už je jakýkoliv.

Tento film by se mohl na první pohled zdát jako obhajoba pornografie, ale není tomu tak. Sám Miloš Forman nejdříve scénář k tomuto filmu odmítl právě kvůli kontroverzní postavě Larryho Flynta a jeho pornografickým časopisům. Ovšem stejně jako Isaacmann pochopil, že v kauze Larryho Flynta se nejedná na prvním místě o pornografii, ale že jde především o svobodu projevu názoru, o svobodu slova a tisku. Toto téma bylo navíc umocněno i odmítavým postojem kritiky a veřejnosti k samotnému filmu a jeho propagaci. Miloš Forman, který zažil cenzuru a nesvobodu v bývalém Československu, ukázal, že téma svobody je křehké i ve svobodné, liberální a demokratické zemi. „...svoboda, která pro něj jako umělce má zásadní význam, není absolutní v žádném režimu, ani v zemi „neomezených možností“.“ (Přádná, S., 2009, s. 178) Otázka svobody nejen projevu je křehká v každé zemi, ať už prochází jakýmkoliv historickým a režimním obdobím.

2.5 Muž na Měsíci (1999) – Andy Kaufman – komikem proti své vůli

Film *Muž na Měsíci* patří k filmům, na které se můžete dívat stále dokola a stejně je pro vás neustále nový. Je to dáno postavou legendárního, bohužel předčasně zemřelého, komika a nonkonformního baviče Andyho Kaufmana (1949 – 1984), kterého dokonale ztvárnil Jim Carrey.

Andy žije ve svém světě, kterému okolí příliš nerozumí. Už jako malý kluk si hrál na moderátora a baviče, měl svůj snový fantazijní svět, ze kterého byli jeho rodiče nešťastní. Andyho tato láska ovšem neopustila a v dospělosti se živil jako bavič a herec. Sám o sobě ale říkal, že není komik, že neříká vtipy a nepozná legraci. Prezentoval se jako zpěvák a tanečník, chtěl se stát největší hvězdou. Nebyl podbíživým typem umělce, který by se přizpůsoboval nárokům a požadavkům diváků. Nedělal to, co ostatní baviči, jeho projev byl originální a často nepochopený. Vystupoval v klubech, kam se lidé

chodili nechat bavit, kde nebyli zvyklí na cokoliv jiného než na humor a zábavu naservírované na stříbrném podnose přímo na stůl pro jejich konzumaci. Když nastoupil na podium Andy se svým číslem, nevěděli, jestli se smát, nadávat, pískat, tleskat, nevěřičně s otevřenou pusou kroutit hlavou. Jeho humor byl absurdní a provokativní. A o to mu šlo. Nechtěl dělat lacinou zábavu, toužil po spontánních reakcích obecnstva. Chtěl jim dát zážitek, nadzvednout je ze židle, nechat je přemýšlet, probudit v nich život. „*Ať mě milujou, nenávidí, odejdou. Vše беру.*“ Andy nechtěl jít s proudem, chtěl jít proti němu, chtěl bořit konzervatismus a zkonstatělé zvyklosti a všednosti.

Andy Kaufman vytvořil i své alter ego v postavě Tonyho Cliftona, podnapilého, vyžilého, barového zpěváka, který šokoval obecnstvo svojí hrubostí, drzostí a neomaleností. Andy měl možnost se převtělovat do této postavy a vybíjet se na druhých. Možná to byl i test, kam až ho nechá publikum zajít v jeho chování a urážkách. Andymu se díky této postavě Cliftona dařilo pronikat ještě dál a hlouběji do lidské psychiky.

Stal se velice populárním díky televiznímu sitcomu Taxi, kde hrál šiřlavého Latku. Andy sitcom neuznával, byl to pro něj pokleslý druh humoru, kde se druzí smějí jen na povel. Přesto nabídku přijal, ovšem za přistoupení na jeho podmínky. Jeho kamarád, spolutvůrce a alternista Tony Cliftona Bob Zmuda ho také navnadil, že díky postavě Latky v sitcomu si získá široké publikum, se kterým si pak už jako Andy bude moct dělat, co bude chtít. Jenže publikum ho často vnímalo na jeho vystoupeních jako Latku a Andy je za to „trestal“ po svém. Chtěl zůstat sám sebou a ne se vepsat do paměti jako postava seriálu, který nesnářel.

Andy Kaufman ve svém boření mýtů zařel nejdále jako zápasník wrestlingu. Jelikož fyzicky neměl na profesionální souboj s muži, vyzýval do ringu ženy. Pohrával si nejen se svými soupeřkami, ale svými názory a povykem burcoval i rozběsněné publikum. Nedal nikomu šanci poznat, že je to jen jako, že to je jeho forma zábavy. Nikdo neprokoukl ani jeho zápas s králem wrestlingu a jejich následné televizní potyčky. Až po letech vyšlo najevo, že vše bylo předem domluvené a nahrané na diváky. Andy tuto etapu bral jako „*zářivou chvíli výzkumu lidského chování*“.

Andy Kaufman měl i svou klidnou a mírumilovnou tvář, věnoval se buddhistickým meditacím a vedl duchovní skupiny. Tento jeho veřejný a soukromý rozpor se ovšem nelbíl vedoucím pracovníkům v meditačním centru a Andymu tuto činnost zakázali. Nikdo z nich Andyho nechápal, nikdo nerozuměl jeho pohledu na svět. „*Jen vnímám svět jako iluzi. Proč ho brát tak přísně?*“ Toto vysvětluje Andyho postoj a přístup

ke světu a k životu. I v jeho dospělosti v něm zůstalo malé dítě, které si rádo hraje a nevnímá nastavené hranice. Svět vnímal jako jeviště a svůj život jako divadelní představení. Chtěl z upjatosti a z letargie probudit i publikum, chtěl ho vtáhnout do světa her, fantazie a barev, kde představivost nemá meze a kde je vše dovoleno.

Jeho vnitřní svět a fabulace měli jeden nedostatek, ani jeho nejbližší neznali jeho pravé já. Byl příliš komplikovaný a rozporuplný ve svém chování, což druhým znesnadňovalo proniknout do jeho podstaty. Když svým blízkým oznámil, že onemocněl rakovinou plic, nikdo mu nevěřil, mysleli si, že to je opět jeden z jeho triků a výmyslů.

Andy si přál jako svůj největší poslední triumf dosáhnout vrcholného výstupu v Carnegie Hall. Připravil nevídanou show, kde publikum bavil, šokoval, vtahoval do děje. Chtěl je v jejich úžasu a radostnosti vybičovat až k samotnému vrcholu, kde by se z nich opět staly malé bezprostřední děti.

Ve své snaze o uzdravení se Andy rozjel na Filipíny, kde chtěl podstoupit zázračnou operaci z rukou místního léčitele. Naděje a očekávání se rozplynuly v jeho smíchu, když prokoukl tuto „léčitelskou techniku“. Pochopil, že nejen on mystifikuje a zahrává si s lidskou psychikou a poznáním, a že i on tuto hru musí přijmout, pokud ji s ním někdo rozehraje.

Andy umírá ve svých 35 letech a i poslední rozloučení pojímá netradičně. Nad svým mrtvým tělem promlouvá z promítacího plátna, povzbuzuje pozůstalé ke zpěvu, k lásce a odpuštění jednoho druhému. Jedna velkolepá životní show končí, i když mnozí jistě očekávali, že Andy na konci smutečního obřadu vstane z rakve nebo se objeví někde zpoza rohu. Nestalo se tak. Jediný, kdo se po roce znovu objevil, byl Tony Clifton, v jehož vystoupeních Andy Kaufman žil i nadále.

Andy Kaufman byl skutečně jakýmsi mužem na Měsíci. Nikdy si nikdo nemohl být jistý, na kterou jeho část zrovna dopadne Slunce, kterou část svého já ukáže a rozehraje. Byl dokonalým příkladem nonkonformního člověka, kterého nezajímá to, co si o něm kdo myslí a co svým chováním může všechno způsobit. Byl neproniknutelným a společnost, ve které se vyskytoval a působil, ho buď milovala nebo nenáviděla. Andy by se se svým pojetím humoru hodil spíše do menších klubů pro vyhraněné diváky, on chtěl ale provokovat a burcovat, miloval lidské reakce, ať už byly jakékoliv. Naprosto vystoupil ze zaběhnutého řádu a nalinkovaného způsobu zábavy. Zůstal sám sebou a to ho činilo svobodným, nemusel se přizpůsobovat nárokům a požadavkům zbylé společnosti.

2.6 Dílčí závěr

Filmová plátna nám zprostředkovávají průnik do života jedinců a společnosti v určitých časových obdobích se zaměřením na konkrétní téma a danou problematiku. Jsou schopna pojmout a obsáhnout vnitřní stav bytosti a jeho vztah s okolím. Z určitého odstupu a úhlu pohledu nám ukazují a předkládají prožitky aktérů, jejich vnímání světa i jejich úlohu a roli v tomto panoptiku. V mnohých postavách a okolnostech můžeme objevit sami sebe. Může se nám podařit najít odpovědi na palčivé otázky nebo přinejmenším (a to není málo) nad tématem přemýšlet, hledat souvislosti. Daná témata můžeme rozkrýt ze svého pohledu a vnímání. Stejně tak se na ně můžeme dívat očima jednotlivých postav, očima režiséra a společnosti jak v době vzniku filmu, tak i v době současné.

Filmy Miloše Formana mají bezesporu vysoké kvality a nadčasovou platnost a hodnotu. V české tvorbě se zaměřil na společnost jako takovou, ukazuje ji ve své plnosti a pravdivosti, v realitě všedního dne. Díky jednotlivým postavám je její celkový obraz ještě více umocněn. Točil a ukazoval to, co měl zažito hluboko pod kůží, obnažoval obraz českého člověka a jeho loutkovitost v rámci společnosti.

Naproti tomu jeho americké filmy jdou hlouběji do roviny a protipólu jednatelce a společnosti. Je to snad dáno i tím, že on sám se ocitl na pomyslném okraji společnosti, kdy začínal znovu od samého začátku v novém prostředí, jiné kultuře, jiném systému. Bylo nutné, aby se na toto prostředí adaptoval, přijal ho a vžil se do všech jeho sfér. I přes veškerou snahu o resocializaci a sžití se s danou společností a jejími pravidly mu chybí prvotní kontakt s daným prostředím. Chybí mu jakási bytostná spjatost a kus osobní historie, kterou zanechal na evropském kontinentu. Právě proto musel slevit ze své techniky natáčení původních filmů a přijmout režii adaptací. V nich dokázal zúročit své životní zkušenosti a prožitky a promluvit prostřednictvím zvolené látky k ostatním. Důležitým prvkem v životě Miloše Formana je vnitřní svoboda. Jak sám zjistil, i svobodná země, jakou Amerika z určitého pohledu jistě je, nezaručuje tento pocit svobody každému jedinci, navíc může být tato svoboda mnohdy pokřivená a napadnutelná.

Forman prostřednictvím svých hrdinů ukazuje věčný boj člověka s autoritou. Ať už je to McMurphy, Berger, Larry Flynt nebo Andy Kaufman, všichni se snaží vymanit ze zavedených stereotypů, nařízení, moci a kontroly. Jejich jedinečnost a silná osobnost je pro svou nepohodlnost a komplikovanost systémem zašlapávána a oni zůstávají nepochopeni a osamoceni.

3. Michel Foucault a Jacques Derrida

3.1 Disciplína, podřízení a ovládnutí těla a duše

Michel Foucault (1926 – 1984) patří mezi významné francouzské filozofy a psychology. Svou práci zaměřil na pole psychiatrie, psychologie, medicíny, zabýval se otázkami moci. V zahraničí pracoval po dlouhou dobu v různých francouzských kulturních institutech, od roku 1971 pak přednáší na College de France, která je považována za centrum pařížského intelektuálního života. V osmdesátých letech 20. století, několik let před svou smrtí, působí na univerzitě v Berkley v Kalifornii ve Spojených státech. Sám Foucault prošel ve svém životě osobní krizí a hledáním vlastní identity. Jeho homosexualita ho odlišovala od ostatních a vedla ho k několika pokusům o sebevraždu.

Foucault se ve svém díle snaží pomocí archeologie vědění porozumět společnosti. Tato archeologie vědění je založena na zkoumání, studiu a důkladné analýze diskurzů (pojednání, promluv, výkladů) a epistémé (myšlenkových a poznávacích diskurzů) jednotlivých historických období. Foucault díky tomu rozkrývá myšlenkové struktury těchto historických etap a poukazuje na to, že jakákoliv forma vědění a chápání nesmí být považována za absolutní.

Ve své rané práci *Psychologie a duševní nemoc (Malediv mentale et psychologie, 1966)* rozebírá Foucault téma psychologie a šílenství. Zabývá se vývojem šílenství jakožto duševní choroby na základě teorie vydělení Ne-rozumu. Ne-rozum je považován za vnějšek Rozumu, je brán jako něco nenormálního, co stojí mimo normální a vládnoucí Rozum. Zřejmým projevem Ne-rozumu je právě šílenství. „*Je však možné rozumět všemu? Není pro duševní chorobu na rozdíl od normálního chování příznačné právě to, že ji lze vysvětlit, ale veškerému rozumění je nepřístupná? Není žárlivost normální, dokud ji rozumíme i v těch nejpřehnanějších projevech, a není snad chorobná, když „už nechápeme“ dokonce ani její nejelementárnější reakce?*“ (Foucault, M., 1997, s. 58-59).

Foucault rozkrývá zásadní souvislosti a spojitosti duševních nemocí s konkrétním postavením lidského jedince ve společnosti. Snaží se doložit, že kořeny psychopatologie nemají být hledány v nějaké „metapatologii“, ale v daném historicky situovaném vztahu

člověka k člověku ať už šílenému či ke skutečnému člověku vůbec. „Tady se však asi již dotýkáme jednoho z oněch paradoxů duševní choroby, které si žádají nový způsob analýzy: je-li tato subjektivita smyslů zbaveného jedince současně dovoláváním se světa i propadnutím světu, není třeba hledat tajemství jejího záhadného postavení právě v samotném světě? Není snad v nemoci obsažen celý uzel významů vztahujících se k oblasti, kde se objevila – a především už ten prostý fakt, že je v této oblasti vymezována jako choroba?“ (Foucault, M., 1997, s. 72)

Postavení společnosti k jedinci vypovídá o podstatě a základech celého systému. Je důležité dívat se na historickou analogii a odkrýt určitou spojitost i s dnešní dobou. Odlišnost jedince, ať už fyzická, mentální či jakákoliv jiná, byla vždy považována za něco „nenormálního“. Duševně nemocní lidé byli zbaveni svých práv, svojí svobody, dostali se do jisté právní a morální nedospělosti. Hranice toho, kdy už mluvíme o duševní chorobě, jsou ve světě nastaveny různě. Stejně jako se různí přijímání těchto členů zbylou společností „...naše společnost totiž nemocného vypuzuje nebo izoluje proto, aby se v něm nemusela poznat: v okamžiku, kdy stanoví diagnózu nemoci, vyloučí nemocného ze svého středu. Analýzy našich psychologů a sociologů, kteří vidí v nemocném jedinci odchýleného od normy a kteří původ choroby hledají v anomálii, jsou tedy především projekcí kulturních témat. Ve skutečnosti se společnost v duševních chorobách, které projevují její příslušníci, pozitivně odráží, a to vždy, ať již uděluje těmto chorobným formám jakýkoli status: ať již je staví do středu svého náboženského života, jako je tomu často u primitivních národů, nebo ať se je snaží vyobcovat ze svého středu a umístit je mimo sociální život, jako to dělá kultura naše. Vystávají tu dvě otázky: jak naše kultura dospěla k tomu, že vidí v chorobě odchylku a nemocnému uděluje status, kterým je vyloučen ze společnosti? A v jakém smyslu jsou ony chorobné formy, ve kterých se naše společnost odmítá poznat, nicméně jejím vyjádřením?“ (Foucault, M., 1997, s. 78-79)

Odlišní, „nemocní“ jedinci byli izolováni mimo společnost v domech pro tyto účely zřízených. Nepřicházeli sem proto, aby se léčili, ale proto, že už nemohli nebo nesměli být součástí společnosti. Nehledělo se na potřeby a stav jedince, ale na to, co společnost v chování těchto jedinců ještě uznávala a co už ne, co ještě dokázala přijmout a co už bylo mimo její stanovené limity.

V dnešní době jsme zahlceni institucemi, které se snaží člověka podmanit a svázat. Vzít mu jeho skutečnou tvář a hodnotu. Vždy je v těchto institucích citelná moc a nadvláda

nad druhými, nutnost přizpůsobení se a poslušnosti. Instituce a kontrolní mechanismy se snaží podmanit si člověka.

O tomto tématu podmanění a ovládnutí těla a duše hovoří Foucault i v díle *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení (Surveiller et punir: naissance de la prison, 1975)*. Tato kniha by mohla být považována za dílo, které se snaží zmapovat dějiny vězeňství převážně ve francouzské historii a podat obraz o vývoji vězeňského systému od dob středověku. Foucault se ovšem nezaměřil na vězeňství jako takové, ale rozebírá mechanismy, které v těchto institucích (ať už jde o vězení, kasárna, nemocnice, školy,...) fungují a které jsou zde používány pro formování a transformaci jedinců ve vymezeném časoprostoru. Zamýšlí se nad tím, jak se v průběhu dějin měnilo vnímání člověka jako lidské bytosti zbylou společností a jakým způsobem se demonstrovala moc. A pokládá si všudypřítomnou otázku: „*jak došlo k tomu, že lidé přijali moc trestat, či prostě, že byli-li trestáni, tolerovali to.*“ (Foucault, M., 2000, s. 418)

Tělesné trestání bylo na počátku středověku divadlem pro druhé. Šlo o zviditelněný týraného a mučeného těla. Tělo patřilo králi a ten veřejným mučením a trýzněním odsouzených manifestoval svou královskou moc.

Na počátku 19. století mizí tresty z očí veřejnosti a odehrávají se v nepřístupných prostorách. Tresty jdou více do hloubky, od tělesného trýznění se přechází ke zmocnění duše. Tělo už nebylo hlavním terčem trestní nápravy. Přistoupilo se k trestům, které působí na myšlení, srdce, na vůli člověka a jeho hnutí mysli. Odstoupilo se od těla mučeného a ničeného a začalo se využívat těla jako jednotky síly. Tak jak bylo dříve tělo majetkem krále, stává se nyní tělo, potažmo jedinec i se svou duší, majetkem společnosti. Je s ním zacházeno tak, aby společnost nebyla ohrožena, právo trestat je více obranou společnosti než její odplatou.

Společnost už nadále nechce ničit tělo, které si může přivlastnit a využít ve svůj prospěch. Nová ekonomie moci si jedince osvojuje praktikami podřízení a disciplíny. „*Ve vztazích moci a ovládnutí je tělo obsazeno z velké části jako výrobní síla, na druhé straně je však jeho konstituce jakožto pracovní síly možná pouze tehdy, je-li zapojeno v systému podřízení-subjektivace (v němž potřeba je také politickým nástrojem bedlivě upraveným, propočítaným a využitým); tělo se stává užitečnou silou jen tehdy, je-li zároveň tělem produktivním a tělem podřízeným. Tohoto podřízení se dosahuje pouze násilnými či ideologickými nástroji...*“ (Foucault, M., 2000, s. 60)

Kontrolní moc chce vychovat člena společnosti, který bude poslušný, podrobí se vždy přítomným pravidlům, návykům a autoritě a nechá je na sebe působit. Aby byl jedinec řádně disciplinovaný, je nutné vychovat a zdokonalit jeho tělo. Toto tělo je zasazeno do uzpůsobeného prostoru, ve kterém je možné kontrolovat, dozorovat, evidovat, hodnotit i trestat. Aby byl možný neustálý dohled nad těmito vycvičenými těly, musí být dokonale zbudovaná a do detailu promyšlená i instituce. Vzorem se stal Benthamův Panopticon, který zajišťuje automatické fungování disciplinární moci díky vědomému a nepřetržitému stavu viditelnosti vězněného. Tento stav neustálého dohledu a možnosti být kdykoliv viděn drží disciplinární individua v podřízenosti systému.

Tělo patřící do takového prostoru podléhá navíc kontrole aktivity a rozvrhu času. Nastolení řádu, efektivita pohybů, maximální využití těla s co největším přínosem a minimální časovou a ekonomickou ztrátou. Je nastolen princip odměn a trestů, který pracuje na základě výcviku a nápravy. *„Umění trestat v režimu disciplinární moci zkrátka není namířeno ani k pokání, ani přesně k represí. Uvádí do činnosti pět zcela rozdílných operací: referuje o jedinečných činech, akcích a chováních v rámci celku, který je zároveň polem srovnání, prostorem diferenciací i principem pravidla, jímž se má člověk řídit. Diferencuje jedince navzájem podle univerzálního pravidla, jež bude fungovat jako minimální práh, jako průměr, který je třeba respektovat, či jako optimum, k němuž má každý směřovat. Poměruje, ve smyslu kvantitativním, a hierarchizuje, ve smyslu hodnot, schopnosti, úroveň a „povahu“ jednotlivců. Prostřednictvím tohoto „hodnotového“ měřítka zavádí nátlak ke konformitě, jež má být realizována. A konečně vytyčuje hranici, která definuje diferencii vzhledem ke všem diferencím, hranici vnějšku, který je abnormální („třída hanby“ v École militaire). Nepřetržité trestání, které prochází všemi body a kontroluje všechny instance disciplinárních institucí, porovnává, diferencuje, hierarchizuje, homogenizuje a vylučuje. Jedním slovem – normalizuje.“* (Foucault, M., 2000, s. 260). Norma a normalizace se stává spolu s dohledem dalším nástrojem moci. Jejím výsledkem je naprosté setření a degradace individuálních rozdílů a jedinečnosti.

Foucault v knize odhaluje způsob a hlavně posun trestání od dob středověku do dneška. Posun k humánnosti je dokladem toho, jak probíhá změna systému v přístupu k řízení, ochraně společnosti a jejích zájmů. Změna v ekonomii moci uvedla v praxi jednotlivé kázeňské techniky, které můžeme vysledovat ve všech institucích a zařízeních. Nutností bylo a stále je, aby si jedinci zvnitřnili sebekázeň, vedení sama sebe, svojí mysli a těla. Tato sebekázeň, sebekontrola je tvořená souborem skrytých norem okolní moci. Ta nás

vytváří a formuje. Socializuje nás do různých identit a struktur a vytváří z nás jedince se vším, co se od nás očekává. Je na každém jednotlivci, jak se přizpůsobuje moci, která nás obklopuje, formuje, která se skrze nás děje. Stejně tak vnímání disciplíny a normy se liší od jedince k jedinci. Určitá kázeň a sebekontrola je v rámci zachování fungování celku nutná. Nikdy by nás ovšem neměla svazovat a snižovat naši osobitost a jedinečnost.

3.2 Jazyk jako odraz mocenských struktur

Jacques Derrida (1930 – 2004) pochází z židovské rodiny, narodil se v Alžíru. Ve svých 19 letech přijel do Paříže, aby zde vystudoval Národní školu pro správní úředníky. Později působil jako asistent na Harvardově univerzitě v USA a také na pařížské Sorbonně. Patřil k významným francouzským filozofům. Je zakladatelem dekonstrukce, která se především v Americe těšila velké oblibě.

Termín dekonstrukce, který poprvé Derrida použil ve své knize *De la Grammatologie* roku 1967, pochází z architektury a znamená de-pozici a de-kompozici určité struktury. Derrida se pomocí dekonstrukce navrácí ke klasickým textům a kriticky zkoumá nové možnosti myšlení. Nezabývá se textem jako homogenním celkem, ale snaží se rozpoznat, co je v díle vládnoucím prvkem, či naopak co je v něm odsunuté, podružné nebo dokonce popřené. Vidí potřebu znovu a jinak číst a také hlavně jinak myslet právě tyto nedůslednosti v textech. Snaží se číst a znovu pročítat jinými způsoby.

Dekonstrukce je dynamický proces, kterým se odhalují tradičně zažití modely. Tyto zažití modely je nutné znovu rozebrat, prozkoumat a následně se k nim vyslovit. Derrida tímto způsobem rozebírá různé kulturní a politické jevy. Ať už je to pojem práva, spravedlnosti, rodiny, svobody, antisemitismu, trestu smrti nebo třeba otázka práva zvířat. Za důležité vidí to, aby daný jev, který se vykládá, posuzuje nebo interpretuje, byl přesně pojmenován v kontextu, v němž je o něm řeč. Nebezpečnost vidí ve slepém předkládání nebo importování termínů a současném nepřipomínání či nepochopení jejich používání v daných souvislostech a spojitostech.

O nových skutečnostech jsme povinni přemýšlet, interpretovat je, brát je v úvahu a ne je odsuzovat. Povinnost myšlení vidí Derrida samo o sobě jako spravedlnost. Neměli

bychom dogmaticky lpět na ustálených a zažitých modelech. Je důležité ponechat si možnost a právo nahlížet na věci znovu a z jiných úhlů. Mít možnost kritizovat a analyzovat to, čeho jsme sami součástí, co nějakým způsobem nefunguje a co je nutné vidět a myslet jinak.

Derrida podrobil dekonstrukci například i nahlížení na dvojici viditelnost/neviditelnost ve Foucaultově *Dohlížet a trestat*. Derrida si nemyslí, že by způsob a prezentace trestů v historii přecházela od viditelného k neviditelnému, uvažuje o tom, že jde spíše o přechod od jedné viditelnosti k viditelnosti jiné, a to virtuální. Foucault sice hovoří o mizení teatrální viditelnosti trestání, na druhou stranu Derrida připomíná, že díky televizi a filmové produkci je tato viditelnost odložena – filmy nám ukazují nejen odsouzení k smrti, ale i následný průběh popravy.

Dekonstrukce je velmi důmyslná práce se slovy a jazykem. Jazyk jako znakový systém je utvářen slovy, která vyjadřují, popisují, definují věci, stavy, myšlenky, realitu viditelnou i skrytou. Jazyk je nástrojem i prostředkem dorozumívání. Můžeme v něm spatřovat možnosti, ale i různá omezení. Dává nám možnost komunikace s druhými, ale omezuje nás v nepochopení či neúplnosti vysvětlení a nahlížení jednotlivých jevů a výrazů. Pojmový aparát jednoho jazyka nemusí být sto zachytit potřebné nuance pro vyjádření, leckdy najdeme příhodné slovo, znak v jazyce cizím. Zde je možná o to víc potřebné znát a uvědomit si význam slova přejatého, jeho použití, definici a spojitost s prostředím, ze kterého vzešlo. „*Globalizace nevytváří pouze větší propustnost hranic, ale transformuje také způsoby komunikace, předávání vědění a norem.*“ (Derrida, J., Roudinesco, É., 2003, s. 264)

Derrida poukazuje na potřebu jazyk zkoumat, transformovat, podrobit dekonstrukci jednotlivé výrazy v daných souvislostech. Nejde jen o slova jako taková ve své jednotlivosti, je potřeba je chápat, rozumět jim a analyzovat je v rámci určité výpovědi a propojenosti.

Jazyk je nástrojem, který může být lehce napadnutelný a zneužitý. O to víc by měla být zaručena co největší otevřenost svobody vyjadřování. „*Je ovšem nutné co možná nejvíce omezit cenzurní efekt právních zákazů a dávat před ním přednost analýze, diskuzi, protiofenzivní kritice. Veřejný prostor musí zůstat otevřený svobodě vyjadřování, jak je to jen možné.*“ (Derrida, J., Roudinesco, É., 2003, s. 111)

Cenzurní zásahy a omezování byly přítomné po dlouhou historickou etapu, nevymizely ani dnes. Právo a moc se prosazuje různými způsoby, ovládnutí jazyka a písma je jednou z možností. Svoboda slova a tisku nebyla vždy samozřejmostí, jistým útlakem prochází i v dnešní době. Ne o všem je možné veřejně psát, hovořit, kontrolní moc drží dohled stále i na tomto poli.

Jazyk jako takový je myšlením, stal se nástrojem myšlení. A myšlení lze snadno pomocí jazyka ovládnout. Pokud jazyk vnímáme pouze jako směsici různě poskládaných slov a nejdeme za tato slova a nenahlížíme do způsobu myšlení, můžeme být pomocí jazyka snadno zmanipulováni a ovlivněni. To se děje dnes a denně v médiích, v tisku. Stačí se znovu zaposlouchat či si pročíst promluvy některých státníků, vládců a vůdců. Zvolenými slovy, výrazy, dikcí působí na druhé ve snaze přesvědčit o své pravdě, která by se zakořenila v úrodném podhoubí.

Vnímání jazyka a řeči jsme si zautomatizovali. Kvůli této povrchnosti dochází k mnoha nedorozuměním v chápání a pochopení významů a myšlenek. V jednom slově se může naakumulovat mnoho významů, které jsme schopni a máme možnost nahlédnout právě pomocí dekonstrukce. Stačí začít číst znovu a jinak, naučit se jinak myslet a o věcech přemýšlet.

3.3 Aplikace teorií na Formanovy filmy

Jestliže je disciplinace o řádu a poslušnosti, o ovládnutí a moci, o kontrole a podmanění, pak stojí Formanovi hrdinové na opačné škále tohoto spektra. Svým nonkonformním chováním a myšlením unikají spárům autority a nadvlády. Brojí proti zavedeným pravidlům a jdou si vlastní cestou. V analyzovaných filmech můžeme sledovat rozvrstvení prostoru jednotlivých institucí, ovládání těl jedinců a popírání jejich vlastního myšlenkového světa.

V *Přeletu nad kukaččím hnízdem* je psychiatrická léčebna nejen příkladem instituce, kam se „odklízejí“ duševně nemocní, ale hlavně ukázkou zavedené disciplíny. Vymezený prostor pro spaní, terapie, volnou zábavu, vše pod dohledem z prosklené sesterny. Přesně určený čas na denní aktivity. Rituál vydávání předepsaných léků. Pouta

a klece na lůžkách pro zkrocení neklidu a neposlušnosti. Elektrošoky k potlačení vlastních názorů a k ovládnutí těla. Neustálé dávání najevo podřadnosti pacientů a devalvace jejich osobnosti. Jakákoliv vzpoura je potlačena násilným zásahem, což vede ke strachu a k rezignaci.

Vojenská armáda ve filmu *Vlasy* ukazuje podrobení se technikám ovládnutí, které se používají po staletí. Sešikované útvary pravidelných tvarů. Uniformy, stejnokroje, úsečné, přesné povely a hlášení. Tělo se nesmí ani hnout, musí stát v pozoru. Při bojových cvičeních musí být mrštné, hbité, zocelené. Každý provedený úkon probíhá podle předpisu, jde o souhru, sjednocení. Emoce jsou vymazány, hlavní je tělo, které slouží a vykonává rozkazy. Ztráta soukromí, patrové postele jedna vedle druhé, pár osobních věcí v malé skřínce. Smazání identity, stvoření nového poslušného člověka.

Film *Lid versus Larry Flynt* ukazuje soud jako zástupce moci, který trestá druhé za odmítání disciplíny a přijetí nastoleného řádu. Larry má pouze disciplínu vnitřní, kterou si pěstoval už od dětství při vydělávání peněz. Díky vnitřní sebekontrolě získal velké bohatství. Jeho sebekázeň mu také umožnila okamžité vysazení opiátů po operaci, která ho zbavila bolesti. V tomto filmu taktéž vidíme na promítaných fotografiích vojáků podřízení těla ve prospěch autoritářské moci. Tělo, které je zkultivováno a využito pro zisk a boj.

Muž na Měsíci opět ukazuje příklad vnitřní disciplíny Andyho Kaufmana, kterou využívá při buddhistických cvičeních a meditacích. Disciplína je zde použita ve smyslu zklidnění mysli a dodržování pravidelnosti.

V analyzovaných Formanových filmech můžeme vysledovat principy dekonstrukce z pohledu hlavních hrdinů v jejich vnímání svobody jedince ve společnosti. Všichni dokazují vnitřní sílu a odhodlání prosadit a ukázat své pojetí volnosti.

Nejmarkantněji shledávám techniky dekonstrukce ve filmu *Lid versus Larry Flynt*, který je postaven právě na vymezení pojmu „svoboda projevu“ v americké Ústavě. Ukazuje se, že vnímání tohoto pojmu se liší případ od případu a není k němu stanovena jednoduše platnost. Teprve po důkladném rozkrytí tohoto jevu se vynořují další spojitosti, které vedou k novému pohledu na problém a celou kauzu.

Výraznou dekonstrukci vidím i v chování Andyho Kaufmana, který svými vystoupeními boří mýty o tom, jak vypadá zábava, co je vtipné a čemu dokáže věřit lidská mysl. Rozehrává hru, která narušuje daný pořádek, která se dostává pod povrch ustálených stereotypů a představ.

3.4 Dílčí závěr

V citovaném díle Michela Foucaulta je nám zprostředkován pohled na vývoj společnosti od dob středověku k dnešku. Tento pohled spočívá v dešifrování používaných mechanismů, které se staly nedílnou součástí našich životů. Tyto mechanismy slouží k dodržování disciplíny a řádu. Rozvrhují prostor v institucích, řídí čas jednotlivců a celých skupin. Disciplinace zotročuje naše těla a mysl. Je vhodná pro kontrolní moc, která z ní má užitek. Člověku ovšem bere jeho osobitost a staví ho do pozice podřízeného. V dnešní době můžeme tyto mechanismy díky jejich zakořeněnosti ve společnosti brát jako samozřejmost. Nemusíme negativně pociťovat koncepci školství, zdravotnictví, výrobních továren a mnohých dalších institucí. Nemusíme je tak vnímat, dokud nad nimi nezačneme více přemýšlet, dokud se budeme bránit být sami sebou, dokud se nesečkáme s jinou možností, alternativou.

Pomocí Derridovy dekonstrukce se můžeme z tohoto systému vymanit. Jestliže začneme zkoumat a sledovat věci do hloubky a ze všech stran, jestliže se budeme ptát na původ a význam slov a pojmů, zjistíme, že se nám odkrývá svět, kterému více rozumíme, a který díky naší mysli můžeme sami více ovlivnit.

Podobně se o to snažili i Formanovi hrdinové. Ačkoliv byli považováni za blázny, byli zavíráni do vězení či ústavů a jejich okolí jim nerozumělo, byla pro ně důležitější jejich vnitřní svoboda než přizpůsobení se danému řádu a požadavkům autority.

Závěr

Každý z nás je součástí společnosti. Ta představuje velkou sociální skupinu, jejíž fungování je nastaveno pomocí norem a zákonů. Její kontrolní mechanismy nastolují řád a pořádek, který je po každém jednotlivci požadován. Brání se tím vznikem chaosu, který by mohl vést až k rozpadu daného společenského uspořádání. Moderní společnost by měla uplatňovat tyto zákony a kontrolu v míře, která nestírá individualitu jedince. To, jak se jedinec ve společnosti cítí, záleží na míře svobody, kterou ten který systém umožňuje.

Miloš Forman ve svých filmech ukazuje hrdiny, kteří stojí na pomyslném okraji společnosti. Ocitli se zde proto, že se snaží prosadit svou individualitu. Ta je ovšem nepohodlná pro okolní společnost a její nastavení norem. Hrdinové se zbylou společností bojují a ukazují, že i jiné pojetí vnímání svobody a jedinečnosti je možné. Autoritářská moc se takovým projevům brání a snaží se udržet jednání a chování jednotlivců v mezích, které neohrožují daný systém.

O mechanismech, které společnost používá k ovládnutí jedinců, hovoří Michel Foucault. Vymezuje disciplinaci, která byla zavedena do všech institucí. Naše těla a mysl jsou ovládána natolik, aby mohla být využita systémem pro zachování předepsaného řádu. Tato disciplinace stírá rozdílnosti a vytváří ucelenou masu, která je ekonomickým přínosem zbylé společnosti.

O změnu myšlení a tím pádem o svobodu jedinců a změnu zažitých stereotypů, se zasazuje Jacques Derrida svojí dekonstrukcí. Ukazuje, že je potřeba jít pod povrch okolních jevů a událostí. Svými teoriemi nastiňuje, jak mocný je jazyk a slovo jako nástroj k ovládnutí většiny. Jaká úskalí a nepochopení mohou přinášet povrchní čtení a vnímání. Svými rozbory se snaží jít do hloubky problému a ukázat spojitosti a jiné možné interpretace.

Sociální pedagogika je transdisciplinární obor, který svou působnost zaměřuje na rizikové a sociálně znevýhodněné skupiny. Svým přístupem reaguje na vznikající konflikty ve společnosti a snaží se je řešit pomocí prevence a terapie.

(Re)socializace nachází svůj smysl v pomoci znevýhodněným jedincům, kteří se ocitli mimo obvyklou společnost a hledají cestu možného návratu. Sociální systém může díky svým možnostem a znalostem daného problému navrhnout a zajistit možná řešení a pomoc.

S touto (re)socializací souvisí i integrace, která umožňuje začlenit se znevýhodněným jedincům či skupinám do zbylé společnosti. Je to oboustranný proces, ve kterém sociální pedagogika jednak pomáhá takovýmto jedincům s jejich adaptací a se sžitím se s daným prostředím a jednak vychovává i zbylou společnost, která se díky přijetí odlišnosti učí toleranci a soucitu.

Není možné, abychom byli všichni stejní, aby z nás byla jednolitá společnost bez individuálních rozdílů. Vždy budeme konfrontováni s jiným názorem, přístupem, metodou, myšlením, s jinou kulturou a jinakostí obecně. Vždy se v nějaké situaci projeví naše jedinečnost a odlišnost. Pomocí zaměření působení a vlivu sociální pedagogiky můžeme tyto prvky sami lépe pochopit a začlenit je do běžného života celé společnosti.

Resumé

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila na postavení jedince ve společnosti a jejich vzájemné působení a ovlivňování.

V první kapitole definuji jednotlivé pojmy socializace, jedinec, minorita, asociální jedinec, resocializace. Toto obecné vymezení má nastínit možné vnímání těchto jevů jak ze strany jednotlivce, tak celé společnosti.

V druhé kapitole se věnuji některým pasážím života Miloše Formana. Následně analyzuji jeho filmy *Přelet nad kukaččím hnízdem*, *Vlasy*, *Lid versus Larry Flynt* a *Muž na Měsíci*. Na základě těchto analýz ukazují postavení hlavních hrdinů ve společnosti, jejich boj s autoritou a touhu o vymanění se ze zavedeného systému.

Ve třetí kapitole se snažím o uchopení Foucaultovy disciplinace v rámci ovládnutí jedince zbylou společností a využití mechanismů v dnešních institucích.

Derridovu dekonstrukci popisují jako možnou změnu myšlení v rámci zavedených pravidel a poukazují na sílu běžně vnímaného a používaného slova.

V závěru shrnuji dané téma a zamýšlím se nad možnostmi a smyslem sociální pedagogiky.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá definicí pojmů socializace, jedinec, minorita, asociální jedinec, resocializace. Hlavním bodem je analýza Formanových filmů, Foucaultovy teorie disciplinace a Derridovy dekonstrukce. Tyto analýzy se zaměřují na jedince a jeho jedinečnost a na společnost jako kontrolní moc. Cílem je hledání významu (re)socializace a integrace pro sociální pedagogiku.

Klíčová slova

Miloš Forman, Michel Foucault, Jacques Derrida, individuum, společnost, disciplína, (re)socializace, integrace

Annotation

This thesis deals with the definitions of socialization, the individual, minority, anti-social individual, social rehabilitation. The main point is the analysis of Forman's films, Foucault theory of discipline and Derrida's theory of deconstruction. These analyzes focus on the individual and his uniqueness and on society as a control power. The aim is to search for meaning (re)socialization and integration for social pedagogy.

Key words

Miloš Forman, Michel Foucault, Jacques Derrida, individual, society, discipline, (re)socialization, integration

Seznam použité literatury

DERRIDA, J., ROUDINESCO, É. Co přinese zítřek? Praha: Karolinum, 2003. 285 s. ISBN 80-246-0542-2

DERRIDA, J. Síla zákona. Praha: Oikoymenh, 2002. 87 s. ISBN 80-7298-049-1

DIZDAREVIČ, J. Konkurs na režiséra Miloše Formana. Praha: AG kult, 1990. 127 s. ISBN 80-900081-2-7

FORMAN, M., NOVÁK, J. Co já vím? Brno: Atlantis, 1994. 237 s. ISBN 80-7108-076-4

FOUCAULT, M. Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení. Praha: Dauphin, 2000. 427 s. ISBN 80-86019-96-9

FOUCAULT, M. Psychologie a duševní nemoc. Praha: Dauphin, 1997. 113 s. ISBN 80-86019-30-6

GIDDENS, A. Sociologie. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4

JANDOUREK, J. Sociologický slovník. Praha: Portál, 2001. 285 s. ISBN 80-7178-535-0

KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: SLON, 2004. 204 s. ISBN 978-80-86429-39-7

LAITMAN, R. M. Kabala: základní principy. Praha: Grada, 2010. 118 s. ISBN 978-80-247-3435-4

PŘÁDNÁ, S. Miloš Forman. Filmař mezi dvěma kontinenty. Brno: Host, 2009. 376 s. ISBN 978-80-7294-322-7

RUIZ, D. M. Čtyři dohody. Praha: Pragma, 2001. 134 s. ISBN 80-7205-826-6

Filmy:

DVD: Miloš Forman: Co tě nezabije... ČR, 2009

DVD: Přelet nad kukaččím hnízdem. USA, 1975

DVD: Lid versus Larry Flynt. USA, 1996

DVD: Vlasy. USA, 1979

DVD: Muž na Měsíci. USA, 1999

Internetové stránky:

<http://cs.wikipedia.org>

<http://mettray.blogspot.com/2008/07/k-niha-surveiller-et-punir-naissance-de.html>

http://www2.iim.cz/wiki/index.php/Jacques_Derrida